

AİLEDE AHLÂK EĞİTİMİ

Mehmet Zeki AYDIN¹

Anahtar Kelimeler: Aile, ahlâk, ahlâk eğitimi, çocuk.

ÖZET

Çocuk eğitimi, ailede başlar, okul ve çevreyle birlikte hayat boyu devam eder. Çocuğa ahlâkî davranışların kazandırılması eğitimin önemli bir parçasıdır. Bu makalede, önce konuya giriş olarak, kısaca ahlâk eğitimine değinilmiştir. Çocuğun ailede ahlâkî davranışları kazanmasında takip edilecek yöntemler, örneklerle açıklanmıştır.

ABSTRACT

MORAL EDUCATION AT FAMILY

The education of child begins at family and continues with school and environment in the course of life. Giving to child moral activities is an important element of education. In this article, initially the concept of education to them. After that the ways that must be followed at family in giving to child moral activities also have been described.

A.GİRİŞ

1.Ahlâk Kavramı

Ahlâk kavramı, bir çok açıdan ele alınmıştır. Terim olarak ahlâk: a. genel bir hayat tarzını b. bir grup davranış kuralını c. davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan tartışmaları, araştırmaları ifade etmek üzere üç farklı şekilde kullanılmaktadır. "İslâm ahlâkı" birinci anlamda; "meslek ahlâkı" ikinci anlamda; "ahlâk felsefesi" de üçüncü anlamda kullanılmaktadır.²

Ahlâk, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir hayat anlayışından kaynaklanan davranış topluluğu; iyinin ve kötünün bilimi; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini belirten tutum ve davranışlar bütünü;³ bir toplum içinde kişilerin uymak

¹ Doç. Dr..C.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi

² Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, TDV Yay., Ankara 1996, s.2.

³ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Ahlâk maddesi, İstanbul 1986, cilt: 1, s.201.

zorunda buldukları davranış kuralları⁴ ve bu kuralları inceleyen bilim;⁵ bir toplumsal bilinç, davranış ve ideolojik ilişki biçimi;⁶ insanlara görevlerini ve doğru yolu gösteren bir bilim⁷ olarak tanımlanan ahlâk, en iyi hareket tarzının ne olduğunu belirlemeye çalışır. Yani iyi olan, güzel olan, yapılması uygun olan davranışları belirleyen bir kavramdır.⁸

Psikolojik açıdan ahlâk, kişinin davranışlarına yön ve şekil veren, inançları, tutumları, huyları, duyguları, melekeleri ve bunların sonucu ortaya çıkan, kişinin iyi veya kötü olarak nitelenebilecek davranışlarının bütünüdür ifade eder. İslâm dünyasında yaygın olan Gazâlî'nin yaptığı tanım da buna yakın bir tanımdır. Ona göre, ahlâk, nefiste (insan kişiliğinde/ruhunda) yerleşmiş öyle bir melekedir ki, insan onun sayesinde bir takım davranışları düşünmeksizin yapar.⁹

Sosyolojik açıdan bakarak ahlâk, insan topluluklarıncı zamanla benimsenen, bireylerin birbirleriyle ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Hangi davranışın iyi olup olmadığı konusunda ise kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişen yargılar vardır. Herkesin kendine göre bir ahlâk anlayışı olduğu gibi, ahlâklı davranış anlayışı da tarihin çeşitli dönemlerinde değişmiştir.

Sonuç olarak ahlâk, çok yönlü bir anlam içermekle beraber, özelde insan davranışlarının ve insanlar arasındaki ilişkilerinin, genelde ise toplumun oluşturduğu bir takım kuralların iyi veya kötü olarak nitelendirilmesidir.

2. Ahlâk Eğitimi

Eğitimle ahlâk iç içedir. Eğitim ahlâka göre daha geniş bir alanı içine alır. Ahlâkın eğitimle yakın ilgisinin ortak noktası, insan düşünce, duygu ve davranışlarıdır. İyi ve kötü konusunda ahlâkla eğitim bir araya gelir. Ahlâk iyiyi ve yapılması gerekeni gösterir. Hangi davranışın iyi, hangisinin kötü olduğu da eğitimle öğrenilir. Ahlâk, doğru eylemler için temel olarak doğru değerleri sağlamlaştırmakla ilgilidir. Eğitim bir bina ise, değerler onun tuğlalarıdır.¹⁰

Eğitimle ilişkisi bakımından ele alındığında ahlâk, hayatla doğrudan ilgili olması ve insanın insanca yaşama çabasına yardımcı olması bakımından her çağda eğitimin hem amacı hem de konusu olmuştur. Eğitim, bireyi ister toplumun etkin bir üyesi yapma süreci, ister sorumlu bir yetişkin olarak hayata kazandırma ya da bir mesleğe hazırlama çabası olarak düşünülür, ahlâkın bu süreç içinde herhangi bir şekilde yer aldığı ve alacağı bir gerçektir.¹¹

Ahlâk eğitiminin esasını ahlâk kurallarını öğrenmek oluşturmaktadır. Ahlâk eğitiminin amacı, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır. Çocuklara ahlâkî ve ahlâkî olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler

⁴ Kemal Demiray, *Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu*, İstanbul 1990, s.11.

⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ank.,1974.

⁶ Aziz Çalışlar, *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, Altın Kitaplar Yayınevi,1983, s.10

⁷ Osman Şekerci, *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, Samil Yayınevi, İstanbul tarihsiz, s.3

⁸ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1998, s.183.

⁹ Gazâlî, *İhyau Ulumiddin*, (çev.:A. Serdaroğlu), İstanbul 1976, c:3, s.125.

¹⁰ Bayraktar Bayraktarlı, *İslâm'da Eğitim*, MÜ İFAV Yay., İst. 1989, s. 33-39.

¹¹ Turgay Gündüz, *İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2002, s.195.

oluşturulmalıdır. Ahlâk eğitimi kalbe, zekaya ve iradeye hitap etmelidir ve amacı iyiliği sevdirmek, tanıtmak, istemek olmalıdır. Ahlâk eğitimi önce çocuğun duyarlılığına hitap etmelidir. Çünkü çocukta kalp, akıldan önce gelir. Çocuk heyecanlı olduğu zaman aklını aydınlatmak da kolaylaşır. Ahlâk eğitimi, irade üzerinde de etki yapmalıdır.¹²

Ahlâk eğitiminin amacı bireyin ahlâkî bir kişilik geliştirmesinin sağlanmasıdır. Bireyin ahlâkî özelliklerle donanık olması bireysel ahlâkın hedefi olup ahlâk eğitimi ile kazandırılır. Bireyin eğitilmesi bireyin içinde yer aldığı diğer ortamlarda yani aile, toplum, devlet, iş alanlarında ahlâkın hakim olmasını sağlayacaktır. Burada en büyük sorumluluk çocuğun ilk ve en önemli çevresi olan aileye düşmektedir.

3.Çocuğun Eğitiminde Ailenin Önemi

Aile toplumun temelidir.Aile, kan veya akrabalık bağıyla birbirine bağlı olan, aralarında toplumca belirlenmiş hak ve ödevlere sahip bireylerin oluşturduğu bir kurum, ortak değerleri olan bir gruptur. Genel anlamda aynı soya mensup veya birbirlerine evlilik bağı ile bağlı bulunan kişilerin lümüdür. Daha dar anlamda bir erkek ile kadın ve varsa çocuklarından oluşan toplumun en küçük birimi ve kurumudur.

Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. İnsanlar, temel değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır. Birey ilk dinî ve ahlâkî bilgi ve tutumları ailesinden öğrenir. Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel ruhî ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Bunlar sevgi, disiplin ve özgürlüktür. Bu üç ihtiyaç, birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır yani birlikte karşılanır. Bebeklikte sevgi ihtiyacı yoğundur, ileri yaşlarda ise sevgi ihtiyacının yanında özgürlüğü sağlama ve disiplin verme gereği ortaya çıkar.¹³

Ailenin çocuk için önemi sadece onun maddî ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklanmamaktadır. Çocuğun maddî ihtiyaçları değişik şekillerde karşılanabilir. Ancak aile içinde sağlanan sevgi ve güven ortamını başka yerlerde sağlamak oldukça zordur. Çocuk için özellikle anne sevgisi çok önemlidir. Anne sevgisinden yoksun kalan çocuk, diğer ihtiyaçları giderilse bile, dokunma ve sevme ihtiyacı doyurulmadığı için, psikolojik açıdan tutarsız davranışlar gösterir. Yetiştirme yurtlarında yapılan araştırmalar bu durumu açıkça göstermektedir. Çocuk sevgiyi ailede öğrenmektedir. Nitekim, Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde aileyi ortadan kaldırma girişimleri istenilen sonuçlar doğurmamış, tekrar ailenin güçlendirilmesine dönülmüştür.¹⁴

Türkiye'de aile kurumunun, sorunlarına rağmen çok güçlü olduğu söylenebilir. Yapılan bir araştırma,¹⁵ bekarların da evliler gibi büyük çoğunlukla aile kurumunu benimsediğini ve sahiplendiğini, fakat evlilere göre evliliği sahiplenme düzeylerinin anlamlı düzeyde düşük olduğunu göstermiştir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Ancak bu durum, bu konuda genç kesime aile konusunda bilgilendirici ve bilinçlendirici çalışmaların yapılması gereğini ortaya koymaktadır. Ailenin önemi,

¹² Ch. Carrier, R. Ozouf, **Yaşanmış Pedagoji**, çev.: Nejat Yüzbaşıoğulları, MEB, Ankara 1964, s. 134-135.

¹³ Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, Ankara 1983, s.129.

¹⁴ Veysel Sönmez, **Sevgi Eğitimi**, Adım Yay., Ankara 1990, s.68-69.

¹⁵ Vecdi Bilgin, "Türk Toplumunda Aile Kurumunu Benimseme ve Sahiplenme Düzeyleri", **OMÜ İF Dergisi**, 1998, sayı:10, s.387-413.

insanın hayatının ve eğitiminin dayandığı temel kurum oluşundan ileri gelmektedir. Birey ve toplum arasındaki olumlu ilişkiler aile aracılığıyla kurulabildiğinden, aile temel toplumsal bir kurumdur. Toplumlar, temel değerlerini aile aracılığı ile yeni kuşaklara aktarırlar.¹⁶ İçinde bulunduğumuz kültürel atmosfer bize, kişiliğimizin gelişmesi, ahlâkî karakterimizin olgunlaşması imkanını sağlar.¹⁷

Çocuğun bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi sevgi dolu sıcak bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Böyle bir ortamı sağlayan ilk ve temel topluluk şüphesiz ailedir. Herkes, ailesinin bedensel özellikleri gibi, düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını da taşır. Çünkü bütün bunları çoğu zaman bilinçsizce, ailenin hayatından, uygulamalarından alır.

Ailenin yani anne babanın çocuğunun eğitiminde bazı görevleri vardır.¹⁸ Ailenin görevlerinin başında çocuğun maddî ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra onun sosyalleşmesi gelmektedir. Sosyalleşme, toplum içinde yaşayabilmek demektir. Bunun için toplumun kuralları bilinmelidir. Toplumda insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukî düzenlemelerin yanında ahlâkî kurallar önemli bir yer tutar. O hâlde aile, çocuğuna ahlâkî kuralları öğretmelidir.

6. Ailede İletişim, Disiplin ve Anne Baba Tutumları

Ailede, anne baba ile çocuk arasındaki iletişim ve anne babanın disiplin anlayışı, çocuğun eğitiminde önemlidir. Anne babanın çocuklarıyla arasındaki ilişkilerine ve disiplin anlayışına göre, aileler, değişik şekilde sınıflandırılmıştır.

Anne baba tutumları, gerek bir değer öğretilişyle ilgili özel tutum, gerekse her konuda çocuğa modellik eden genel tutum olsun, çocuğun model alması sonucu taklit ve özdeşleşme yoluyla çocuk tarafından benimsenir ve alışkanlık hâline gelerek kişiliğinin ayrılmaz parçasını oluşturur. Bu nedenle anne baba tutumları çocuğun eğitilmesinin temel taşıdır. Anne baba çocuklarına doğru ve yanlışları bu tutumları sayesinde öğretirler.

Yaygın anne baba tutumları şunlardır:

a.İlgisiz Anne Baba Tutumu: Bu tutum, çocuğa karşı ilgisiz, çocuğun maddî ve manevî ihtiyaçlarına karşı duyarsız, sevgi ve şefkati yetersiz, kontrolü gevşek anne baba tutumudur. Bu tür ailede yetişen çocuklar, biraz şansa kalmıştır. Bazen bu çocuklar iyi bir arkadaş grup içine girebileceği gibi çoğu zaman yanlış ve kötü işler yapan grupların içine düşerek birer suç makinesi hâline gelebilirler.

b.Baskıcı Anne Baba Tutumu: Aşırı otoriteye dayanan disiplin anlayışına sahip anne baba tutumu olarak bilinir. Çocuğu sürekli kontrol altında tutan, kurallara sıkı sıkıya uymasını bekleyen anne baba tutumudur. Bu tutumda anne baba çocuğun doğru davranışlarını bile sürekli eleştirir, yanlış yaptığı zaman cezalandırır.

c.Aşırı Serbest Anne Baba Tutumu: Bu tutumdaki anne baba, çocuğun doğru veya yanlış hiçbir hareketine karışmaz, yanlışlarına bile kızmaz. Çocuk da

¹⁶ Emine Akyüz, **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması**, MEB, Ankara 2000, s.90.

¹⁷ Hakan Poyraz, "Ahlâkî Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm", **AÜ İF Dergisi**, cilt: 40, s. 179.

¹⁸ Ailenin görevleri hk. bak. M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı:2, İst. 1995, s.119-121.

neyin doğru ve yanlış olduğunu kesin olarak öğrenemez, deneme yanılma yolu ile öğrenmeye çalışır.

d.Aşırı Koruyucu Anne Baba Tutumu: Çocuğa büyük bir sevgi ile bağlanmış, çok kollayıcı olan anne baba tutumudur. Aşırı koruyucu yaklaşıma sahip ailede yetişen çocuk, bağımlı, kendine güveni olmayan, duygusal sorunları olan bir kişi olurlar.

e.Dengesiz ve Tutarsız Anne Baba Tutumu: Dengesiz ve tutarsız tutumda, anne baba bazen aşırı hoşgörölü ve serbest, bazen engelleyici, baskıcı ve cezalandırıcı bir tutum içindedir. Bu aile ortamında kurallara uyulmasında kararlılık ve süreklilik yoktur. Bu ortamda yetişen çocuk neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremez, hangi davranışın nerede, ne zaman yapılıp yapılmaması gerektiğini bilemez.

f.Dengeli Anne Baba Tutumu: Kaynaklarda demokratik, benimseyici olarak da anılan bu tutum, normal ve ideal anne baba tutumudur. Dengeli anne baba hoşgörölü, destekleyici, güven verici, değer veren, özgürlük tanıyan bir tutuma sahiptir. Bu ortamda yetişen çocuklar girişimci, güvenli, karar verebilen, sorumluluk sahibi, kendini yönetebilen, iç kontrole sahip, fikirlerini serbestçe ifade edebilen, çevreleriyle daha etkin ilişki kurabilen, girişken, vicdan özgürlüğüne sahip çocuklar olur.

Dengeli anne babalar, çocuklarını seven ve benimseyen, ilişkileri sevgi ve saygıya dayanan, sorunları konuşup danışarak çözümlen anne babalardır. Sevgi ortamı çocukluğun dert ve sıkıntılarının çoğunu önler. Bu tutuma sahip anne baba çocuğun yaptıklarıyla ilgilenir, doğru davranışlarını takdir ve teşvik eder, yanlışlarını düzeltmesi için uyarır ve verdiği zararı telafi etmesine yardımcı olur. Bu ortamda yetişen çocuklar da bildiği doğruları yerine getirir, yanlışlardan kaçınır ve güvenilir olur.¹⁹

B.AİLEDE AHLÂK EĞİTİMİNDE YÖNTEMLER VE İLKELER

Ailede çocuğun ahlâk eğitiminde uygulanacak yöntemler aşağıda açıklanmıştır.

1.Çocuklar Gelişim Özelliklerine Göre Eğitilmelidir

Çocuk, her gelişim döneminin kendi özelliklerini yaşar. Her dönemin ihtiyaçları, ilgi ve arzuları anne baba tarafından karşılanmalıdır. Gelişim çağlarını ve gelişim özelliklerini bilmek, diğer eğitim alanlarında olduğu gibi ahlâk eğitiminde de çok önemlidir. Bu çağlarda bulunan çocukların gelişim özelliklerinin bilinmesi, verilecek olan ahlâk eğitimini başarılı kılacaktır. Bu durumu bilmeyen bazı anne babalar tarafından, gelişim çağlarındaki çocuğun bazı davranışları, ahlâksızlık olarak görülmektedir. Burada bilinmesi gereken, bu davranışların, o gelişim çağının doğal bir özelliği ve normal olduğudur.

¹⁹ Ailenin disiplin anlayışı ve anne baba tutumları ile ilgili olarak bak. Yavuzer, Ana-Baba ve, s.44-51; Ay, Din Eğitiminde, s.21-22, 54-93; Bayraktar, "Ailenin Eğitim, s.135-139; Ziya Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, Konya 1991, s.129; Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.152-155; Ahmet Hamdi Savlu, **Çocuk Terbiyesi**, Konya 1978, s.123-130; Haluk Yavuzer, **Çocuk ve Suç**, İst. 1982, s.211-215; Yörükoğlu, Çocuk Ruh, s.130-152; Kaya, "Ailede Anne Baba, s.198; Jersild, Çocuk Psikolojisi, s.256; Ülgen, Fidan, Çocuk Gelişimi, s. 28; Haluk Yavuzer, "Yaygın Anne Baba Tutumları", **Ana Baba Okulu**, İst. 1990, s.121.

Gelişim çağlarıyla ilgili birçok sıralama mevcuttur.²⁰ Çocuğun ahlâk gelişimi beş aşama şeklinde açıklanabilir:

a.Ahlâk öncesi dönem: Bebeklik döneminde çocuğun ahlâki davranışı yoktur. Bebek, iyi ve kötü düşüncesine sahip değildir. Anne babasına bağımlı olan çocuk, onların istediklerini yaptığında tasvip edildiğini, istemediklerini yaptığında ceza vb. olumsuzluklarla karşılaştığını öğrenir ve buna göre hareket eder.²¹

Bu dönemde, kavramlar yavaş yavaş şekillenir. Taklit, hayal gücü ve dil gelişmesi bu dönemin başlıca zihinsel faaliyetlerini oluşturur.²² Çocuk, anne babasının değerlerini, söz ve davranışları yoluyla kazanırken aynı zamanda davranış modelleri de almakta, bunları alışkanlık hâline getirmeye başlamaktadır. Çocuk doğru ve yanlış, izin verilme durumuna göre değerlendirdiğinden, doğru davranışları yapmasına izin vermeli; yanlışlara, çocuğun gelişimine zarar vermeden engel olmalıdır. Çocukla konuşmalı, ilgi ve istek oluşturarak soru sorması için ortam hazırlamalıdır. 5-6 yaşına kadar, gerçek kavramına sahip olmadığından, çocuğun söylediği yanlışlar yalan olarak değerlendirilmemeli, çocuk suçlanmamalıdır. Yol göstererek doğruları yaşamasına fırsat verilmeli, doğru davranışları taktir ve teşvik edilerek hoşlanması ve davranışlarda süreklilik ve alışkanlık sağlanmalıdır.

4 yaşına kadar çocuk eğitiminde 4 temel ilke vardır. Bunlar: a.Çocuklar sosyal olarak arzulanan bir çizgiye göre yönlendirilmelidir. b.Neyin doğru neyin yanlış olduğu çocuğa doğrudan söylenmelidir. Anlamadığı zaman, neyin doğru neyin yanlış olduğu anlatılmalıdır. c.Yi tepkiler doğru davranışlarla, kötü tepkiler de yanlış davranışlarla birleştirilmelidir. d.Çocuğun kafasının karışmaması için, bir gün başka, diğer gün başka hareket etmemek gerekir.²³

b.Bencillik dönemi: Çocuklar, yaklaşık 6 yaşına kadar bencilidir; çevresindekilerin merkezi olmak ister ve kendi isteklerinin yapılmasını bekler. Çocuk, davranışlarını, başkalarının durumunu ve görüşünü fazla değerlendirmeden, kendi istekleri doğrultusunda değerlendirir. Bütün bunlara rağmen, bu yaşlardaki çocukta ahlâki duyguların belirmeye başladığı görülmektedir. Örneğin, 3 yaşındaki bir çocuk, başka birinin oyuncasını, ondan habersiz almanın hırsızlık ve yanlış bir davranış olduğunu sezebilir.²⁴

4-5 yaşlarında bilinç başlar ve 6. yaşta bilincin sesi çok kuvvetli hâle gelir. Çocuk yalnızken bile anne babanın koyduğu ahlâk ilkelerini uygulayabilir.²⁵ Çocukta,

²⁰ Gelişim çağları ile ilgili olarak bak.: Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim İske ve Yöntemleri**, Ankara 1991, s.66-80; I. Ethem Başaran, **Eğitime Giriş**, Ankara 1990, s.126-127; Muallâ Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Ankara 1990, s.162; M.Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, İst. 1995, s.24; İbrahim Canan, **Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye**, İst. tarihsiz, s.52-113; Üstün Dökmen, "Ahlâki (Moral) Gelişim", **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık AAK Başkanlığı, Ankara 1991, cilt:1, s.12-18; Ahmet Hamdi Akseki, **İslâm Dinî**, Ankara 1978, s.310; Mehmet Zeki Aydın, **Ahlâk Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**, Ankara 2003, s.41-50; Bacanlı, Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**, Ankara 2000; Meral Çileli, **Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi**, Ankara 1986, s.15 vd; Meral Çileli, **14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlâki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ. Eğitim Fakültesi, Ankara 1981, s.23-86.

²¹ Hayati Hökelekli, "Çocukta Ahlâk Gelişimi ve Eğitimi", **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, İst.1998, s.189.

²² Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi (İman İbadet)**, DİB Yay., Ankara 1985, s.106.

²³ Sezen Ünlü, **Psikoloji**, Anadolu Ü. AÖF Yay, Eskişehir, 1992, s.58.

²⁴ Hökelekli, **Çocukta Ahlâk**, s.189-190.

²⁵ Ashley Montagu, **Çocuklarımız Ahlâki Değerleri Nasıl Kazandırabiliriz?**, çev.:Remzi Öncül, MEB, İst. 2000, s.21.

duygusal gelişme, zihinsel gelişmeden daha önce olur. İnsanda en temel duygular (ilk ortaya çıkan) sevgi, bağlanma ve güvenme duygularıdır.

c. Başkalarına uygunluk dönemi: Bu dönemde çocuğun ahlâkî davranışı, büyük ölçüde otoriteye bağlıdır. Çocuk otoriteye saygısından, yetişkinlerin kurallarının kutsal, değişmez şeyler olduğunu düşünür. Ahlâkî hata, yetişkinlerin kuralları ve tepkileri çerçevesinde tanımlanır. Büyüklerin cezalandırdığı davranışlar, yanlıştır. Görev, otoriteye itaat olarak anlaşılır. Çocuk, anne babası, öğretmeni gibi büyüklerin davranışlarını kusursuz ve onları her şeyi bilen kişiler olarak kabul eder. Dolayısıyla iyi davranış büyükleri memnun eden davranışlardır.²⁶ 6-9 yaşlarında çocuk, yavaş yavaş kendinden büyüklerin veya kendi yaşlılarının davranışlarını benimser. Farkında olmadan, taklit ederek, daha önce başkalarından görerek öğrendiği ahlâkî davranışları yapmaya başlar.

Bu dönemdeki çocuğun zihinsel sınırlılıkları, onun yanlış davranışları, niyeti ya da maksadını düşünmeksizin sonuçlarına göre değerlendirmesine neden olmaktadır. Örneğin, bu dönemdeki çocuktan, bilerek bir bardak kıran çocukla, evde yardımcı olmak için 10 bardak kıran çocuk arasında bir değerlendirme yapması istense, 10 bardak kıran çocuğun daha fazla suçlu olduğunu ve ona göre cezalandırılması gerektiğini söyleyebilir. Ancak çocuk, 8 yaşından itibaren davranışlar ile niyetler arasında bir ilişki kurabilir.

d. Duygusal vicdan dönemi: Bu dönemde, ahlâkî yargı ve davranış, otoriteye bağımlı ve tek yönlü olma özelliğini kaybetmeye başlar. Bunun yerine, birlikte iş görme ve karşılıklı ilişkiye dayalı bir anlayış çerçevesinde ahlâkî yapı şekillenmeye başlar.

Duygusal öğrenme çağı olan 7-9 yaş, düşüncenin uyandığı dönemdir. 7. yaşta çocuklar, ahlâkî kavramları anlamaya başlar.²⁷ Bir anlamda, 7. yaş ayırt etme (temyiz) yaşıdır. Çocuk 7 yaşından itibaren konuşma, anlatım yeteneği, hüküm verme ve sonuç çıkarmada oldukça ilerlemeler gösterir.²⁸ Özellikle 9-10 yaşlarından itibaren çocuk artık iyi-kötü, haklı-haksız kavramlarını ayırabilecek bir durumdadır. Çocuk bu yaşlarda kendine, ideal bir insan tipi seçme ihtiyacını şiddetle hissedeceği için, yetişkinlerin bu konuda dikkatli davranması ve ihtiyaca cevap vermesi gerekmektedir.²⁹

10-12 yaş, düşüncenin gelişmeye başladığı zihinsel öğrenme çağıdır. Çocuğun ahlâkî gelişiminin ilerlediği, doğru yanlış, iyi kötü kavramlarının anlaşılabilirliği, özerk ahlâk anlayışının kazanıldığı dönemdir. Bu dönemde çocuk ahlâkî ve diğer kavramları anlamaya başladığından zihnini harekete geçirmelidir. Ahlâk üzerinde düşünmesi, değerlendirmesi, hüküm vermesini sağlayacak ortam hazırlanmalı, değerlerini yaşamasına fırsat vermelidir. Yiğne anne babanın modelliği devam etmelidir.

e. Akılcı vicdan ve evrensel ahlâk dönemi: Artık ergenlik dönemine ulaşan birey, doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, bizzat kendi

²⁶ Hökelekli, "Çocukta, s.190.

²⁷ Hasan Mahmut Çamdibi, "Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İst. 1999, sayı:6, s.134.

²⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1987, s.2-3.

²⁹ Ay, Çocuklarımıza Allah'ı, s.35.

vicdaniyla ve kendi geliştirdiği ahlâk ilkeleriyle tanımlar. Ahlâk ilkeleri, sadece kendisi için değil, herkes için geçerli ve evrensel değerler üzerine kurulmuştur. Böylece birey, yalnız kendini değil, başkalarını da dikkate alan, yüksek düzeyde bir ahlâkî yargı gelişir.³⁰

Çocuğun "geleneksel, eleştirisiz" bir dürüstlük anlayışından kurtulup kendi öz dürüstlük ölçülerine ulaşması için 14 yaşına basmasını beklemelidir.³¹ Ergenlik ve gençlik döneminde bireyde, başkalarına yardım, zor durumda olanlara acıma duygusu, vicdan ve ahlâkî sorumluluk en yüksek düzeye ulaşmıştır. Kişi artık kendi kendini denetleyebilir. Davranışları ahlâk kurallarına aykırı düştüğü veya yapmak istediği bir işte başarısızlıkla karşılaştığı zaman çok güçlü "suçluluk duygusu" yaşar, çevresindekilerden utanır. Başkalarının davranışlarının da aynı yüksek ahlâkî sorumluluk bilinci ile değerlendirir. Bunun sonucu olarak hak ve adalet düşüncesi bu dönemde çok güçlüdür. Ergenler ve gençler, 'haksızlık yapan, eşit davranmayan kimselere karşı sert tepkiler gösterir.³²

Bazı araştırmalar, ahlâkî olgunluğun 19 yaşından önce gerçekleşmeyeceğini ve ancak küçük bir azınlığın "ahlâkî olgunluğa" ulaşabileceğini ortaya koymaktadır.³³ Kohlberg'e göre, ahlâkî gelişim basamakları sadece yaşla birlikte oluşmamakta, diğer etkenlerle oluşan zihinsel bir süreçtir. Hatta, onun kendi tasnifindeki bazı aşamalara bir çok kimse hiç ulaşmamakta, 6. yani son aşamaya ise, çok az insan ulaşabilmektedir.³⁴

2. Dengeli Bir Disiplin Sahibi Olunmalıdır

Eğitimde disiplin önemlidir. Özellikle bebeklik ve ilk çocukluk döneminde disiplin kazanma daha önemlidir. Disiplin, insanın yapmak istedikleri ile toplumun kısıtlamaları ve çevrenin istekleri arasında denge kurma gereğinden kaynaklanır.³⁵ Disiplinin amacı, çocuğa rehberlik etmek, uygun sınırlar içinde daha geniş özgürlük vermek,³⁶ çocuğun benlik saygısını zedelemekten, kendi kendini denetleme yeteneği kazandırmaktır.³⁷ Bu anlamda çocuğun davranışlarını disiplin altına almak, ona kullanılabilir özgürlük alanını öğretmek demektir. Çünkü çocuğu tamamen özgür bırakmak, başkalarının haklarını çiğnemeyle veya bilmemekten (bilgi eksikliğinden) kaynaklanan kendisine ve çevresine vermekle sonuçlanabilir. Disiplin bir anlamda çocuğu ve çevresini verebileceği zararlardan korunmasını amaçlamaktadır.

Ceza ve disiplin birbirine karıştırılmamalıdır. Disiplin, kabul edilebilir nitelikteki davranışları belirleyen kuralların ve kontrollerin tümüdür. Ceza ise çocuğun uymadığı kuralların karşılığında ödediği bir bedeldir. Ceza tehditleri sözde kalınca, ebeveynin otoritesi zayıflar.³⁸

Çocuğa uygulanacak disiplin anlayışı konusunda bizde ve bugünkü Batı toplumunda, anlayış farklılığı bulunmaktadır. Batılılar, çocuğun disiplinli bir şekilde

³⁰ Hökelekli, "Çocukta, s. 191.

³¹ Jersild, Çocuk Psikolojisi, s.606.

³² Hökelekli, "Çocukta, s.191.

³³ Jersild, Çocuk, s.600-601.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bak. Aydın, Ahlâk Öğretiminde, s.41-50.

³⁵ Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.211.

³⁶ Jersild, Çocuk Psikolojisi, s. 152.

³⁷ Akyüz, Ulusal ve, s.254.

³⁸ Behire Nazik, Çocuk Ruh Sağlığı 1, İstanbul 2000, s.42.

yetişmesi için bebekken yani çok küçükken bazı yaptırımları uyguladılar. Örneğin, çocuğun belli saatlerde yatması, uyuması, emmesi önemlidir. Ancak çocuk büyüdükçe ona özgürlük verilmelidir. Hatta ona doğru ve yanlışın öğretilmesi bile onun özgürlüğüne müdahaledir.³⁹ Bizim toplumumuzda çocuk küçükken çok serbesttir, yaptığı yaramazlıklar bile hoş görülür ve "o küçük" denilir. Çocuk büyüdükçe, özgürlüğü kısıtlanır, her şeyi yapmasına izin verilmez, eğitim amacıyla "artık sen büyüdün" denilir.⁴⁰

Dengeli disiplin, çocuk eğitiminde oldukça önemlidir. O hâlde anne babalar, eğitimciler, disiplini sağlamak uğruna çocuğu kendinden soğutacak hatta düşman edecek şekilde sert davranmadığı gibi, hiçbir değeri ve kuralı tanımayacak kadar söz dinlememeye varacak özgürlüğü de çocuğa tanımamalıdır.

3.Ödül ve Ceza Yerinde Kullanılmalıdır

Eğitimde ödül ve cezanın yeri, önemli bir konudur. Bu konuda, çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Genel olarak bir eğitim yöntemi olarak, ödül bir teşvik aracı olarak ele alınırken; ceza, disiplin sağlamak, kötü davranışı engellemek ve iyi davranışı zorla yaptırmak amacıyla kullanılmaktadır. Eğitim yöntemi olarak ödüle eğitimcilerin çoğu olumlu bakarken; ceza konusunda olumlu bakış açısından tamamen yanlış olduğuna ve eğitim yöntemi olamayacağını söyleyenlere kadar değişik anlayışta olanlar vardır. Bu görüşlere ve ödül ve cezanın eğitimde nasıl kullanılabileceğine aşağıda yer verilecektir.

Ödül:Ödül veya mükafat, iyi bir iş, hizmet veya başarıdan dolayı verilen şey; iyiliği iyilikle karşılama anlamlarına gelmektedir.⁴¹

Ödül, bir teşvik aracıdır. Çocuk eğitiminin bu temel üzerine oturtulması güzeldir. Çocukta görülen iyi davranışların karşılığı olarak, o davranışın aynısı veya daha fazlasıyla karşılık vermek; böylece çocuğu sevindirmek ve davranışların alışkanlık hâline gelmesini temin etmekte ödül vazgeçilemez bir güdüleme aracıdır.⁴² Ödülün temel özelliği, onun yüce amaçlar için kullanılan bir araç oluşudur. Onun bu özelliği hiçbir zaman göz ardı edilmemeli; çocuk için bir amaç hâline dönüşmesinin

³⁹ Bu özgürlük anlayışı, Batıda gittikçe yaygınlaşan varoluşçu ve hümanist eğitim görüşünün bir yansımasıdır.

⁴⁰ Özgürlük anlayışının ve eğitim uygulamalarının ABD toplumundaki gelişme ve sonuçlarını ortaya koyması açısından Atalay Yörükoğlu tarafından aktarılan şu bilgiler önemlidir: "Sosyal hayatın değişen bu kararlarına göre, çocuk yetiştirme anlayışının da değişmekte oluşu, her çağda değişik bir yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Amerika'da, bir oyuncakçı dükkanının vitrinine asılan 'Ana Babaya Öğütler' yazısı, son altmış yıldaki değişmeyi alaylı bir dille sergiler.

1910 Çocukları döverek eğitin

1920 Çocukları yoksun bırakarak eğitin

1930 Çocukların yaramazlıklarını görmezden gelin

1940 Çocukları inandırarak eğitin

1950 Çocukları sevin

1960 Çocukları severek dövin

1970 Çocuklar mı? Hepsinin canı cehennemel

Bu son cümle, Amerikan toplumunun modern eğitim yöntemlerinden umduğunu bulamamasının bir dışa yansımasıdır. Dengeli bir gençlik yerine uyuşturucu bağımlısı, bunalımlı bir gençliğin ortaya çıkışı, modern yöntemlere olan umut ve beklentiyi sarsmıştır." Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s.131.

⁴¹ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul 1996.

⁴² Dodurgalı, Din Eğitimi, s.145; Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.96.

önüne geçilmelidir. Ayrıca günlük hayatın bir parçası olan davranışlara ödül vermek de eğitim açısından yanlış bir tutumdur.

Ödüllendirmenin daha önceden vaat edilmesi uygun değildir. Eğitimde rüşvet verme olarak nitelendirilen bu durum, çocuğu beklenti içine sokması mümkündür. Ancak iyi niyet beslediği hâlde bunu yerine getiremeyen çocuğa yapılan vaat rüşvet olmaz, belki iradesini güçlendirmesine yardımcı olur. Örneğin, akşamları erken yatmak isteyip de yatınca uyuyamayan çocuğa parka götürmeyi vaat etmekte bir sakınca yoktur.

Ödül verirken, dikkat edilecek ana ilke şudur: Ödül, bir ödevi yaptırmanın amacı değil, yapılan iyi bir işin, iyi bir hareketin hoş bir karşılığı olmalıdır. Yani çocuğa normalde yapması gereken bir görevi yaptırmak için onun önüne yaldızlı ödüller koymamalıdır. Ödül, ancak göze batacak derecede yapılan iyi bir şey üzerine verilmelidir. Çocuk, iyi şeyi, ödül beklediği için değil, belki ödülün iyi şeyler üzerine kendiliğinden geldiğine inanmalıdır.⁴³ Örneğin, bir çocuğun kendi yatağını ve odasını düzelttiği için ödüllendirilmesi mümkündür. Ancak bu çocuğun inatlık, tembellik, huysuzluk vb. nedenlerle bunları yapmaması durumunda, ona bir şeyler vaat etmek doğru değildir. Böyle durumlarda alınan bu tedbirler çocuğun inadını, tembelliğini güçlendirmekten başka bir işe yaramaz.

Ödül maddî olabileceği gibi manevî de olabilir. Ödül verirken çocuğun yaşına ve ödülün ölçülü olması dikkat edilmelidir. Özellikle küçük yaşlardaki çocukları maddî şeylerle ödüllendirmek, onlarda iyi davranışları geliştirmeye büyük çapta yardımcı olur. Çocukların yaşı ilerledikçe, bilinçleri güçlendikçe ve duyguları derinleştikçe maddî ödüllerin yerini manevî ödüllere bırakması gerekir. Manevî ödüller, kişinin onurunu yüceltip, düşünce ve duygularının yücelmesini sağlayabilir.⁴⁴

Ödül konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, ödüllendirilen hareketi, anne babanın açık bir dille takdir etmesi, o davranışı beğendiğini belirtmesi, sevincini göstermesidir. Takdir ve sevinç gösterileri daima ödülün önüne geçirilmeli, çocuk bir yandan ödül almanın heyecanını duyarken, ondan daha çok, anne babayı sevindirmenin zevkini yaşamalıdır.⁴⁵ Böylece ödül bir teşvik aracı olabilir. Nitekim yapılan bir araştırmada, çocukların maddî ödüllerden daha çok manevî ödülleri beğendikleri ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Bu nedenle, anne baba en değerli ödülün, "Çocuğa, sevgi ve ilgi göstermek, güzel sözlerle övmek, takdir ve tebrik etmek" olduğunu bilmelidir.

Yerinde kullanılan ödüller ahlâkî davranışların kazandırılmasında önemli bir yer tutar. Ancak ödül, rüşvet hâline gelirse ve çok sık ve gereğinden fazla verilerek çocuğu şımartırsa fayda yerine zarar getirebilir.

Ceza: Ceza, suç, kusur veya yanlış yapan kişiye uygulanan yaptırım demektir. Cezanın kaynağı, insandaki korku psikolojisidir. Masalların ve efsanelerin dışında, korku insandan genellikle ayrılmayan, kaçınılmaz ve temel bir duygudur. Bir anlamda insanın, hayatını ve varlığını sürdürebilmesinin de şartı olmaktadır. Tehlike

⁴³ H. Fikret Kanad, **Kısaltılmış Pedagoji**, MEB, İstanbul 1977, s.86.

⁴⁴ Kanad, **Kısaltılmış Pedagoji**, s.84-85.

⁴⁵ Dodurgalı, **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, s.147.

⁴⁶ Mehmet Emin Ay, **Din Eğitimi Mükafat ve Ceza**, Bursa, 1993, s.100-101.

karşısında enerjiyi artırdığı, kişiyi uyanık tuttuğu da bilinen bir gerçektir.⁴⁷ Ceza ve cezalandırma, işte bu duygunun üstüne oturtulmaktadır.

Fiziksel ya da maddî cezalardan biri olan dayak konusu eğitimciler tarafından çok tartışılmıştır. Son yıllarda dayak konusunda olumlu görüş açıklamaları azalmıştır. Ancak toplumumuzda dayakla cezanın hâlâ kullanılmakta olduğu gözlenmektedir.⁴⁸ Halbuki, yine yapılan araştırmalar dayanın olumsuz sonuçlarından bahsetmektedir. Örneğin, ailede başvuru dayak cezasının, çocukta heyecansal gerginlik meydana getirdiği, çocuklarda aşırı kaygı ve sınırlı eğilimlerin temelinde, katı ve cezaya yönelik otoriter anne baba davranışlarının var olduğu belirlenmiştir.⁴⁹ Yine böyle ortamlarda yetişen çocuklar güvensiz, uysal, otoriteye bağımlı, çekingen, tartışmaya ve başkalarını suçlamaya eğilimli, bencil, duygularında kararsız, övgü ve yergiye karşı hassas, ürkek bir kişilik geliştirir, denilmiştir.⁵⁰

“Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza” konulu bir araştırma yapan Ay, ailede verilen din eğitiminde, çocuk üzerinde en fazla olumsuz etkiye, zaman zaman başvuru dayak cezasının yol açtığı sonucunu bulmuştur.⁵¹ Yazar, bu sonuçlara dayalı olarak şu tavsiyeleri yapmaktadır: Her ne kadar ülkemizde dayak cezasına, aileler yüksek oranlarda başvuruyorsa da doğru olan, ailede gerçekleştirilen din eğitiminde. Gerek iman ve ibadet konularının öğretilmesi, gerekse ibadetlere teşvik ve yönlendirmelerde, dayak cezasına başvurulmamasıdır. Çünkü dayak cezasıyla, adeta zorlamayla yaptırılan din eğitimi, bu baskının ortadan kalktığı zamanlarda, çocuğun ibadetleri terk eden, dinî değerlere sırt çeviren biri olmasına sebep olabilir. Bu nedenlerden dolayı, ailede gerçekleştirilen din eğitiminde, eğer başvurulması mullaka gerekiyorsa, uygulanması en uygun olan ceza türleri, “sevgi ve ilgi göstermemek” şeklinde manevî bir ceza türü olmalı; gerektiğinde “eleştiri ve uyarı” cezası denenmeli ve “azarlama” cezasıyla yetinilmelidir. Ebeveyn çocuk ilişkilerini zedeleyen, aradaki sevgi, saygı bağlarını koparan bir ceza türü olan dayak ile ideal bir din eğitiminin gerçekleştirilemeyeceği kanaatindeyiz.⁵² Ay’ın bu görüşleri dinin ahlâkî esaslarının ve öğütlerinin öğretilmesinde de geçerlidir.

Maddî ve manevî cezalardan biri de mahrum bırakmadır. Çocuk sevgiden veya hoşlandığı bir şeyden mahrum bırakılarak cezalandırılabilir. Burada, mahrumiyet süresinin etkileyici oluşuna, gaddarlık ve aşırılık olarak yorumlanacak kadar hayatî derecede önem verdiği hususları kapsamamasına dikkat edilmeli; verilecek cezanın işlenen suç ile bağlantılı olması göz önüne alınmalıdır. Tutarlılık göstermek ve suç ile ceza arasında uzun zaman geçirmemek önemlidir.⁵³ Örneğin, cezaları biriktirerek hafta sonunda toplan ceza vermek özellikle küçük çocuklar için çok anlamsız ve zararlıdır.

⁴⁷ Jersild, Çocuk Psikolojisi, s.373.

⁴⁸ Ramazan Abacı, Demokratik, Otoriter ve İlgisiz Olarak Algılanan Ana Baba Tutumlarının Çocuğun Kaygı Düzeyine Etkisi, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara 1984, s.25-35 ve Doğan Çağlar, Uyumsuz Çocukların Eğitimi, s.41-192’den aktaran, Mehmet Emin Ay, Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi, İstanbul 2001, s.40-41.

⁴⁹ Ay, Ailede, s.39-40.

⁵⁰ Akyüz,Uluşal ve, s. 255-256.

⁵¹ Ay, Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza, s.113.

⁵² Ay, Ailede, s.41-42.

⁵³ F. Dodson, Çocuğunuzu Tanıyor musunuz? s.201-226’dan aktaran, Dodurgalı, Din Eğitimi, s.151.

Konuyla ilgili Dodurgalı şunları söylemektedir: Ceza konusundaki bütün bu düşünceler eğitim hususunda bir nevi gelişme olarak kabul edilmiş bile olsa, bunlar bize otorite denen o kuvvetlendirici tadı kaybettirmemelidir. Yoksa ailede eğitim zayıflar ve tatsızlaşır. .... Ancak, bütün avantajlarına rağmen otorite, bizi zulme götürme hakkını vermez. Hele hele aile yuvasındaki sıcaklık ve şefkat duygularının oluşturduğu ortamı yok etmemizi hiç gerektirmez. Eğitim olayında bireysel özellikleri ve şefkat duygularını göz ardı etmek, eğitsel faaliyetleri öldürür.⁵⁴

Ceza verirken çocuğun o konuda bilgi sahibi olup olmadığı dikkate alınmalıdır. Bilgi sahibi olmadığı bir konuda çocuğu sorumlu tutmak doğru değildir. Burada yanlışlar birer eğitim fırsatı olarak değerlendirilmeli ve çocuk yanlış konusunda aydınlatılıp ikaz edilmelidir. Bilgi verdikten sonra sorumluluğunu yerine getirmeyene ceza verebiliriz. Ceza, ancak, hata olduğu bilinerek yapılan hareketlere verilebilir. Özellikle çocuğun bilinçsizce ve hata olduğunu bilmediği hareketlerinden dolayı cezalandırılması doğru değildir. Ayrıca ceza verirken çocuğa, bu cezayı niçin aldığı da anlatılmalıdır. Böylece çocuk, cezayı niçin hakkettiğine ikna edilmelidir. Çünkü, çocuklar cezanın haklı olduğunu kolay kolay kabul etmezler, onu zulüm sayarlar. Bunun için her zaman kendilerini korumaya çalışırlar ve gizli yaramazlıklar ve yalancılıklara kayabilirler. Yanlış yapmadığı hâlde cezalandırılan çocuk doğru ve yanlış kavramının anne babanın neşesine göre değiştiği, salt doğru ve yanlış kavramı olmadığı kanaatine varır. Baskı nedeniyle yalan söyleyen çocuk, yalanla amaca ulaşacağı mesajını alır ve yalan söyler.

Bedensel cezalar çoğu kez tehlikeli alışkanlıklar ortaya çıkarabilir. Örneğin, bu çocuklar, zamanla alışarak, cezaları umursamaz veya artık cezadan korkmaz hâle gelebilirler. Böylece cezanın iradeye bir etkisi olmaz. Bunun sonucu iyi ve etkili bir eğitim aracı, olumsuz davranışların ortaya çıkmasının sebebi olur.

Ceza verirken çocuğun yaşı, bedensel ve psikolojik durumu, cezanın şekli, miktarı ve özellikle amacı dikkate alınmalıdır. Kızgınlığı ve öfkeyi yatıştırmak için ceza verilmez. Bu nedenle, anne baba, kızgınlığını çocuktan çıkarmamalıdır. Eğitimde cezalandırmadan amaç dövmek, şiddet ve hakaret değildir. Küçükleri cezalandırmak, yükümlü olduklarından değil, eğitim için bir araç olduğundandır. Ceza faydalı bir eğitim elde etme aracı olamaz. Belki çocuğun yanlış bir şey yapmasını önler, arzu edilen şeyi yapmasına sebep olabilir.

Sonuç olarak, çocuğun davranışlarında istenilen davranışın ortaya çıkma ihtimalini arttırmak için, yerinde ödül veya cezalara başvurulabilir. Ancak cezayla ilgili şu durumu da göz önüne almak gerekir. Verilen cezanın şeklinden çok, çocukların cezayı nasıl algıladıkları önemlidir. Ceza, çiğnenmiş bir kurala tekrar işlerlik kazandırmak, istenmeyen bir davranışı ortadan kaldırmak üzere yapılan bir uygulamadır. Yapılan araştırmalar her türlü eğitim için, ödülün cezadan daha iyi sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Cezayı veren veya cezaya maruz kalan kişinin cezayı algılaması açısından bizim toplumumuz ile Batı toplumlarındaki algılama farkından da bahsetmek faydalı olacaktır. Bizde, dayak dahil tüm cezalar birer eğitim aracı olarak algılanmıştır. Yüzyıllarca uygulanmış, son zamanlarda azalsa da yaygın olarak uygulanmaya

⁵⁴ Dodurgalı, Din Eğitimi, s.155-156.

devam etmektedir. Ceza veren büyükler ve cezaya maruz kalan küçükler, genellikle bunun yapılan bir yanlışın bedeli olduğu ve kötülüğe engel olmak için ceza verildiğini, kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Her ne kadar çocuk, bu cezayı istemese bile verilen cezanın kendi kişiliğine bir saldırı olduğunu düşünmemektedir, denilebilir. Özellikle dayak olmak üzere maddî cezalar Batı toplumlarında kişiliğe bir saldırı şeklinde algılanmaktadır. Bu nedenle de dayağa aşırı tepki gösterilmekte ve bu konuda aşırı tedbirlere başvurulmaktadır. Örneğin, Almanya vb. ülkelerde çocuğunu bir defa döven bir anne babanın çocuğu bir daha hiç gösterilmemek üzere elinden alınabilmektedir. Burada özellikle Batı toplumlarındaki dayağa başvuranların psikolojik sorunları olanlar olduğu, küçük bebeğin kemiklerini kıracak kadar aşırı ceza verdiklerini belirtmek gerekir. Hatta bu toplumlarda dayağa başvuranların yaptıklarına ceza vermek denilemeyeceği söylenebilir.

4.Çocuğa İyi Örnek / Model Olunmalıdır

Eğitimde en temel ve de en etkili anne baba yöntemlerinden biri iyi örnek veya model olmaktır. Yaşayarak eğitime, bizzat iyi davranış örnekleri sunmak eğitimde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk ve basit şekli, çevresinde gördüğü davranışları taklittir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. Çocuk her yerde güzel davranışlar görmelidir.

Ahlâkî değerler, ailede kazanılır ve diğer olumlu duyguların kazanılmasına da öncülük eder. Çocuk ailede öğrendiği davranış kalıplarına göre hareket etmektedir. Anne babalar çocuklara olumlu model olmanın bilincinde olmalı ve çocuklara ahlâkî davranışlarında olumlu model olmalıdır. Olumlu olsun veya olmasın anne babalar, çocukları için doğal eğitim ve öğrenme modelleridir. Çocuklar çevrelerinde gördüklerini, anne babaya ait tüm özellikleri öğrenirler. Bu öğrenme bilgi, duygu ve davranış kazanma olarak gerçekleşir. Çocuklar her şeyi, diğer insanların yaptıklarını izleyerek; söylediklerini dinleyerek; nesne ve olaylara bakarak; televizyon, video, CD, internet, gazete, dergi, kitap vb. okuyarak, seyrederek veya dinleyerek; yani kısaca "gözlem" yoluyla öğrenirler. Bu gözlem yoluyla öğrenmeye ilişkili olarak, modele bakarak yani taklit yoluyla öğrenme ve kendisini bir başkası ile bir veya aynı tutarak onun davranışını benimseme yani özdeşleşme yoluyla öğrenmeler de çok önemli öğrenme şekilleridir. Ahlâkî davranışların öğrenilmesi ile diğer davranışların öğrenilmesi arasında aslında fazla bir fark yoktur. Diğer öğrenmeler için geçerli ilkeler burada da geçerlidir. Fakat ahlâkî davranışların öğrenilmesi bilişsel alandaki öğrenmelere göre biraz daha karmaşıktır. Ahlâkî davranışların öğrenilmesinde, modele bakarak öğrenme ve başkasıyla özdeşleşerek onun davranışlarını benimsemeye dayalı öğrenmeler daha fazladır.

Model yoluyla öğrenmede birey, bir başkasının davranışlarını görür ve o davranışları kendisi de yapar. Bireyi, modelin davranışlarını benimsemeye götüren başlıca iki sebep olabilir.

1.Birey, başka birisinin bazı davranışları sonucunda iyi şeyler elde ettiğini, bazı davranışları sonucunda kötü şeylerle karşılaştığını görür. Bu model kendisinin büyüğü olabileceği gibi, yaşıtı veya kendisinden küçüğü de olabilir. Böylece birey, iyi

sonuca götüren davranışları kendisi de yapacak, kötü sonuç verenleri yapmaktan kaçınacaktır.

2.Birey, başkasından gördüğü hareketlerin sonucuna bakmaz ancak, yaptığında davranışın karşılığında ödül görebilir. Büyükler gibi hareket eden çocuk, büyükler tarafından daima hoş karşılanır ve böylece büyüklerin davranışlarını taklit eder. Burada çocuğu taklit yapmaya iten kuvvet, etrafından onay görmüş olması ve takdirle karşılanmasıdır. Taklit yoluyla öğrenme sadece küçükler için geçerli değildir. Her yaştaki birey için geçerli olabilir.

Anne baba bir söze, bir harekete gülerse çocuklar da birlikte güler, hatta kahkaha atarlar. Çocuklar benzer durumla karşılaşılırsa aynı şekilde gülebilirler. Ayaklarını içe veya dışa basarak ve başı dik yürüyen bir babanın çocuğunun, babası gibi yürümesi; ellerini ceplerine koyarak konuşan bir babanın çocuğunun da öyle hareket etmesi mümkündür. Çocuklar, bir çok sosyal davranış (nerede, ne zaman, ne yapıp yapılmayacağını) başkalarını gözleyerek öğrenirler. Başkalarına acı ya da zevk veren yaşantıları gözleyerek veya duyarak insanlar duygusal yönden şartlanırlar. Benzer durumlarda aynı davranışları gösterebilirler.⁵⁵

Aile içindeki olumsuz örneklerin çocuğa yansımaları doğaldır. 214 hükümlü genç üzerinde yapılan "Suçlu Çocuklarda Zeka, Kişilik ve Yakın Çevre Özellikleri" konulu araştırma bulgularına göre, suçlu gençlerin ailelerinde birinci dereceden akrabaları arasında %54 oranında hüküm giymiş suçluya rastlanmıştır.⁵⁶ Çocuğa olumlu davranış modelleri sunmaya dikkat ederken, olumsuz davranış modelleri sergilememeye de özen göstermelidir. Yalan konuşulduğunu gören çocuk yalanı normal karşılamaya başlar. Zamanla bilinç altına yerleşen olumsuzlukları daha sonra söküp atmak kolay olmaz. Halk dilindeki "can çıkar, huy çıkmaz." özlü sözü bunu gösterir.⁵⁷

Taklidin, çocuğun ruhsal gelişmesinde önemli bir yeri vardır. Çocuk bilmeden ve düşünmeden taklide kolayca kayar. Çünkü o, içten gelen bir istekle, kabul ettiği otoriteye benzemeye çok yatkındır. Önceleri bilinçsiz taklitte başlayan öğrenme özdeşleşmeye kadar ulaşabilir. Bazen birey, kendini belli bir kişi ile bir, özdeş tuttuğu için onun davranışlarını da benimser. Özdeşleşme, çocuğun anne baba gibi düşünmek, duymak ve davranmak, onlar gibi olmaya yeltenmek eğilimi,⁵⁸ çok sevdiği ve hayranlık duyduğu bir yetişken figürüne kendini benzetme sürecidir. Çocuk sadece davranışlarıyla değil, tüm değerleri, tutumları ve standartları ile yetişkinlere benzemeye çalışır.⁵⁹ Özdeşleşme bir kimlik arama sürecidir. Çocuk, kişiliğinin gelişiminde ve sosyalleşirken bir özdeşleşme modeline ihtiyaç duyar. Temel özdeşim modelleri ise anne babadır.⁶⁰ Özdeşleşmenin taklitten farkı, belli bir şahsın model olarak başkalarına tercih edilmesidir. Çocuk bu tercihi o kişinin sevgisini

⁵⁵ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme Kavramlar İlkeler Yöntemler*, Ankara 1986, s.59-60.

⁵⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 146.

⁵⁷ Caneri, *Ahlak Bilinci*, s. 142.

⁵⁸ Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, s.186; Ünlü, *Psikoloji*, s.129.

⁵⁹ Ülgen, Fidan, *Çocuk Gelişimi*, s.183.

⁶⁰ Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Ankara, 1983, s.214; Yavuzer, *Ana Baba ve*, s.22,169; Akyüz, *Ulusal ve*, s.91; Nuri Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, İst. 1996, s.192.

kaybetmemek, zarar vermesinden korktuğu, kendisine sık sık iyilikte bulunduğu için vb. gibi sebeplerle yapabilir.⁶¹

Bu öğrenme biçimleri her yaş birey için geçerlidir. Fakat çocuklar, ancak yakın çevrelerindeki büyükleri taklit ederler. Ailesiz büyüyen çocuklarda ise, bunların yerine geçen başka büyükler taklit edilir. Öğretmenler, arkadaşlar, din büyükleri ve günümüzde medya tarafından öne çıkarılan sanatçı, sporcu, politikacı vb. ünlülerde taklit edilmektedirler.

5.Somut Örnekler Gösterilmeli ve Fırsatlar Oluşturulmalıdır

Bir işi, bir hareketi görmek, çocuklarda o işi ve hareketi taklit ve tekrar etme arzusunu uyandırır. Bir işi ve hareketi sık sık görmek ise, onu sık sık taklit ve tekrar etmek imkânı verir. Çocuklara iyi iş ve davranış örnekleri gösterilmeli, onların iyi iş ve davranışları görmeleri ve seçmeleri sağlanmalıdır.

Bir davranış ne kadar çok gerçekleşme fırsatı bulursa o kadar çok duygu ve heyecan doğurur, o kadar çok kuvvet kazanır. Kötü eğilimlerin ortaya çıkmasına fırsat vermemeli, iyi eğilimlerin ise sık sık ortaya çıkması için fırsatlar oluşturulmalıdır. Çocuklara işbirliği yapmaları, yoksullara yardım etmeleri, sorumlu olmaları söylenir. Çocuklar bunları bilebilir veya bunların iyi olduğunu söyleyebilirler, ancak, bunların neleri gerektirdiğini kavrayabilirler. Şayet çocuk, arkadaşıyla oyuncağını paylaşırsa, kimsesiz çocuklar için yardım toplamaya katılırsa, yattığı yatağı düzeltirse, paylaşmayı, yardımlaşmayı ve sorumluluğu gerçek anlamda öğrenmiş demektir. Örneğin, çocuğun yardım yapmaya alıştırılması için, yardımları ona verdirmek güzel bir fırsattır. Çevre temizliği yapanları, hasta ziyareti yapanları, yardımlaşanları görmek veya işitmek, çocuklarda, onları yapanlarınkine benzer duygu ve heyecanların doğmasına sebep olarak, onları taklit ve tekrar arzusu uyandırabilir.

Bir işi ve davranışı göstermek her zaman mümkün olmayabilir, işitmek ve hayal etmek de onu taklit ve tekrar arzusunu yaratacaktır. Bu konuda hikâyelerden ve masallardan, gazete haberlerinden, seyredilen filmlerden örnekler üzerinde konuşulabilir. Ahlâkî hikâyeler, bu açıdan değerlendirilebilir. Bu süreçte, tarihî olaylar ve büyüklerin iyilikleri anlatılabilir. Ayrıca zaman zaman özenle seçilmiş kıssalar uygun bir anlatım şekliyle çocukların iyilik duygularını harekete geçirebilir. Çocuklara somut örnek gösterirken, toplumdaki büyük insanlar, bilim insanları, kahramanlar, liderler, iş adamı ve iş hanımları, öğretmenler, din görevlileri vb. itibarlı kişilerden bahsedilebilir. Böyle kişilerin hayatları, yaptıkları iyi ve güzel davranışları çocuklar için örnek olabilir.

6.Aile Bireyleri Birlikte Hareket Etmelidir

Aile, insan ilişkilerinin sergilendiği bir sahne gibi düşünülebilir. Çocuk, bu sahnede insan ilişkilerini bütün yönleriyle gözlemler ve yaşar. İnsan ilişkilerini belirleyen anlaşma, bağlılık, işbirliği gibi olumlu nitelikleri de anlaşmazlık, çekişme, çatışma gibi olumsuz nitelikleri de evde öğrenir. İstenilen davranışların çocuklara

⁶¹ Güngör, Ahlâk Psikolojisi, s.44.

benimsenilebilmesi için aile eğitiminde birlik olmalıdır. Çocukların iyi alışkanlıklar edinmesi, iyi hareketlerin birlikte yapılmasıyla olur. Çocuk kendi çevresinde bulunan kişilerin kötü hareketlerden çekindiklerini ve kötülükten hoşlanmadıklarını görürse, kendisi de iyi hareketler yapmaktan zevk almaya başlar. Aile çocuğa yol göstererek, kuralları öğreterek davranışına yön verir, güç durumlarda çocuğun yanında olur ve onu destekler. Gerektiğinde denetleyerek, sınır çekerek, cezalandırarak, kurallara uymasını sağlar, doğru ile yanlış ayırt etmeyi öğretir.

Çocuğun eğitiminde aile bireylerinin birlikte hareket etmesi çok önemlidir. Davranış birlikteliği, eğitimde sonuç almanın ilk ve temel şartıdır.⁶² Uyumlu ilişkiler içinde, güvenli bir aile ortamında sevgi ve anlayışla büyüyen çocuk olgunlaşır, kişilik kazanır, kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenir. Sevildikçe güven duygusu pekişir, desteklendikçe öz saygısı artar. Anlayış gördükçe hoşgörülü olmayı, sorumluluk aldıkça bağımsız davranmayı öğrenir.

Aile bireylerinin birlikte hareket etmemeleri çocuğu ortada bırakır. Bir aile düşünelim, anne hoşgörülü, serbest, baba aşırı sert, baskıcı, cezalandıran bir tutum içindedir. Bu aile ortamında kurallara uyulmasında kararlılık ve süreklilik yoktur. Bu ortamda yetişen çocuk neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremez, hangi davranışın nerede, ne zaman yapılıp yapılmaması gerektiğini bilemez. Anne baba veya evdeki diğer büyükler, evin düzenini sağlamak için konulan kuralların uygulanmasında tutarlı olmalıdır. Birinin tepki gösterip diğerinin tepkisiz kalması çocuğun ebeveyne güvenini yitirmesine yol açar. Ebeveynler koydukları kuralları uygulamada tutarlı olmalıdır. Anne babalarının verdikleri sözlerde durması da aynı derecede önemlidir. Anne babalar birlikte hareket edip söylediklerini uyguladıklarında çocuklarının üzerinde istedikleri düzeni kurabilirler.

Birlikte hareket etmek sadece evde aile büyükleriyle de sınırlı değildir. Çocuk ahlâkî değerleri öğrenirken farklılıklarla karşılaşır, tam bir ahlâk eğitimi vermek mümkün değildir. Çünkü, çocuğu etkileyen sadece anne baba değil, aile çevresi, arkadaş çevresi, okul, yazılı ve sözlü basın yayın organları da çocuğun davranışlarında oldukça etkilidir. Bu nedenle, iyi bir ahlâk eğitimi için çocuğu etkileyen sosyal ve öğrenme çevresi de elden geldiğince düzenlenmelidir.

7. İyi Arkadaş Edinmesi Sağlanmalıdır

Bir toplum içinde yaşayan insanın yetişmesinde, kişiliğinin gelişmesinde aldığı aile eğitiminin yanında yakın çevresinin etkileri de inkar edilemez. Çünkü insan yaratılışının gereği olarak etkilenmeye elverişli bir varlıktır. Kişiliğini ve toplumsal karakterini kazanırken, içinde bulunduğu çevre ile sıkı bir etkileşim içinde bulunur. Bu etkileşim çevrelerinden biri de arkadaş çevresidir.

Çocuğun arkadaş grubu, onun sosyal davranışlarını etkiler. Bu sosyal davranışlar, çocuğun genellikle diğer bireylere ve sosyal hayata karşı tüm davranışlarını içerir. Ailede kazanılan davranışlar, çocuğun arkadaş grubunun etkisiyle değişebilir. Onun içindir ki atalarımız: "Bana dostunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim." demişlerdir. Yaşın ilerlemesiyle hem grubun büyüklüğü hem de grup faaliyetlerinin süresinde artış olan çocuk, iyi arkadaşlarla ilişki kuruyorsa

⁶² Dodurgalı. Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.175.

görüşleri ve davranışları iyi yönde gelişir. Eğer çocuk, iyi olmayan bir grubun üyeleriyle arkadaşlık etmişse, başına her türlü bela gelebilir.

Hepimizin bildiği arkadaşın etkisiyle ilgili gerçeklerden dolayı her anne baba, çocuğuna arkadaşlık ilişkileri konusunda uyarılarda bulunmayı ihmal etmemelidir. Anne baba çocuğun seçeceği arkadaşlara açıkça müdahale etmemeli, ancak iyi arkadaşlar edinmede ona dostça yardım etmelidir. Arkadaşlarının iyi taraflarını övmeli, kötü taraflarını da mümkün olduğunca çocuğa buldurmamalıdır.⁶³ Anne baba, çocuklara zaman ayırmalı, onlarla dost olmalı, arkadaşlarıyla ilişkilerini tanımalıdır. Öğüt vermeden, kendi davranışlarını değerlendirmelerine rehberlik etmeli, olumsuz davranışlara sahip arkadaş gruplarına girmelerini önlemelidirler.⁶⁴

8.Kitle İletişim Araçlarının Zararlarından Korunmalıdır

Günümüzde kitle iletişim araçları eğitimin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kitle iletişim araçları denince akla yazılı ve sözlü basın yani kitap, dergi, gazete, sinema, radyo, televizyon, bilgisayar, internet, CD, DVD vb. gelmektedir. Çağımızda insan davranışları üzerinde sürekli, yaygın ve birinci derecede etkili olan kitle iletişim araçları dikkate alınmadan bir eğitim olayı düşünülemez denilebilir.

Kitle iletişim araçlarının etki alanı ev, mahalle, okul ile birlikte bütün ülke ve dünyadır. Bu araçlar görme, duyma, seyretme ve okuma yoluyla bireye ve kitleye etki eder. Kitle iletişim araçlarının en önemli iki özelliği vardır: Birincisi, çeşitli konulardaki bilgi ve haberleri, geniş kitlelere kısa zamanda iletebilmeleri; ikincisi, bireyleri tek yönlü etkilemeleridir. Özellikle 20. yüzyılda büyük gelişmeler kaydeden kitle iletişim araçlarıyla insan bir taraftan yeni bilgiler ve tutumlar elde ederken, bir taraftan da sahip olduğu bilgilerde ve tutumlarda değişiklikler meydana gelmektedir.

Daha henüz eleştirel bir zeka geliştiremediğinden dolayı çocuk, kitle iletişim araçları karşısında en hassas kitledir. Dolayısıyla bu araçlar çocuğun davranışlarını, hayat biçimini daha çok etkiler. Yalnız kitle iletişim araçlarını bütünüyle olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmek elbette yanlış olur. Burada anne babaya düşen görev, bu araçların iyi yönlerinden çocuklarının yararlanmalarını sağlamak ve zararlarından korumaktır.

Kitle iletişim araçlarından televizyon bütün insanlığı etkileyen ve yönlendiren en güçlü yayın araçlarının başında gelmektedir. Televizyondan yetişkinlere oranla çocuklar daha çok etkilenmektedirler. Televizyon olumlu bir uyarı kaynağı olmasının yanında, aile içi ve dışı toplumsal etkileşimi en alt düzeye indirdiğinden çocuğun sosyal ve ahlâkî gelişimine olumsuz etkisi vardır.⁶⁵ Yapılan bir ankette "Babanızı mı daha çok seviyorsunuz, televizyonu mu?" sorusuna, ankete katılan çocuklardan %44'ü "televizyon" demiştir. "Annenizi mi daha çok seviyorsunuz, televizyonu mu?" şeklindeki diğer bir soruya "televizyon" diyenlerin sayısı %20'dir.⁶⁶

İster sinemada ister televizyonda seyredilen film ve dizilerin haz kaynağı olmasının ve sinema alışkanlığının oluşmasının en büyük nedeni, filmin çocuklara

⁶³ Refia Şemin, **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**, İÜ Ed. Fak. Yay., İst. 1973, s.72.

⁶⁴ Nuray Senemoğlu ve Güzin Subaşı Kurç, **Eğitim Psikolojisi**, MEB, Ankara 2001, s.67.

⁶⁵ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s.234.

⁶⁶ Erman Şener, **Televizyon Video**, İst. 1984, s.57.

günlük hayatlarından farklı bir heyecan vermesidir.⁶⁷ Batı ülkelerinde küçüklerin görmesi sakıncalı filmlere daha sıkı yaş kısıtlaması getirilmekte, kimi filmlere on sekiz yaşına gelmemiş gençler bile sokulmamaktadır.⁶⁸ Bu yüzden çocuk filmlerine seçilecek konular toplumun sosyo-kültürel gerçeklerini yansıtan eğitici ve uyarıcı nitelikte olmalıdırlar.⁶⁹ Çocukların göreceği filmler anne babalar tarafından kontrol edilmeli veya çocuklar için sinemalar açmalı, ya da sinemalarda çocuk günleri yapılmalıdır.

Bazı film ve dizilerde çocuklar, içki, sigara vb. kötü alışkanlıklara ve şiddete özendirilmektedir. Film kahramanları çocuklara, kötü alışkanlıklara, ahlâka uygun olmayan davranışlar sunmamalı, iyi örnekler ortaya koymalıdır. Çünkü çocuğa sunulan örnekler nasılsa, çocuk da onlara özenerek onlar gibi olmaya çalışacaktır. Dolayısıyla televizyondaki içki, sigara ve uyuşturucu kullanımlarını özendiren, cinselliğin, şiddetin ağırlıkta olduğu film ve yapımlar yerine, sevgi, şefkat, merhamet, doğruluk, yardımseverlik ve yiğitlik duygularını ön plana çıkaran yapımlara ağırlık verilmelidir.

Kitapların çocuklar üzerinde büyük etkiler yaptığı bir gerçektir. Kitap, çocuğun zihinsel, duygusal ve sosyal gelişiminde önemli bir uyarandır.⁷⁰ Kişilik gelişiminde bir modele ihtiyaç duyan çocuk, önce anne baba ve yakın akrabaları model alırken, kitap kahramanlarını da model almaya başlar. Çocuk okuduğu kitaplardaki benimsediği kahramanlara benzemeye ve onların özelliklerine sahip olmaya çalışır. O kahraman iyi ise çocukta öyle olmayı tasarlar. Kötü ise o kahramanın yaptıklarını yapma arzusu duyar. Kitabın yararı onu okuyan kişinin eleştirme ve değerlendirme yeteneğine bağlıdır. Çocuklarımıza okuduklarını eleştirme ve tartışma yeteneğini kazandırırız, kitapların zararlı etkilerinden korkmaya gerek kalmaz. Anne baba çocuğun ahlâkî eğitimi için bu konuda titizlikle durmalıdır. Burada zararlı yayınları yasaklamaktan daha çok alternatif olumlu yayınlara yönlendirme önemlidir.

9. Çocuk Okulda da Takip Edilmelidir

Çocuğun ahlâk eğitimi onun öğrenme kaynaklarının en önemlilerinden biri de okul, okuldaki arkadaş çevresi ve öğretmenleridir. Bu nedenle anne baba, imkanlar ölçüsünde çocuğu öğretim hayatında da takip etmelidir.

Okul, sosyalleşme sürecinde ilk temel toplumsal kurumdur. Bu kurum, belirli öğrenme kalıplarının gerçekleşmesi sorumluluğunu taşır. Okul bir bakıma evde kazanılan eğitimin sınındığı yerdir. Çocuğun okula uyumu ve başarısı, anne babanın eğitimindeki başarısının bir ölçüsüdür. Ancak okula başlamakla, ailenin eğitime görevi bitmiş değildir. Eğitim evde aile tarafından, okulda öğretmen tarafından ortaklaşa yürütülür. Anne baba ve eğitimciler birlikte çalışarak çocukları daha iyi tanıyabilir ve onların sosyal çevreye uyum sağlamalarına yardım edebilirler.

Okul ve öğretmen, çocuğun ahlâk eğitimi için çok önemlidir. Ancak anne babalar, bu konuda neler yapabilir? Şayet seçme imkanı varsa, çocuğu için iyi bir

⁶⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.233.

⁶⁸ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s.100.

⁶⁹ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.234.

⁷⁰ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.202.

okul ve öğretmen seçmeye çalışmalıdır. Ben okula, öğretmene teslim ettim artık ne yapabilirim dememelidir. Okul aile işbirliğine çok önem vermeli, okulu ve öğretmeni görmeye sadece veli toplantılarına çağırıldığı zaman gitmemeli sık sık okulu ziyaret etmelidir. Aynı şekilde çocuğun okula devam durumu, okula geliş gidiş saatleri ve arkadaşları takip edilmelidir.

10. Ahlâkî Davranışlar Hakkında Bilgi Verilip Açıklama Yapılmalıdır

Ahlâkî davranışların kazandırılmasında öncelikle, kişinin yaptığı veya yapacağı davranışın, doğru-yanlış, iyi-kötü olduğu hakkında bilgisi olması gerekir. Bu nedenle, çocuğa, niçin iyi davranışı yapması gerektiği, yanlış davranışını neden değiştirmesi gerektiği açıklanmalıdır. Çocuk başlangıçta doğuştan getirdiği beceriler, içgüdü ve irsi özellikler dışında hiçbir şey bilmediğine göre, davranışları doğal olarak, büyüklerinden, çevresindeki kişilerden öğrenecektir. Bir çocuk büyüklerinden iki şekilde öğrenir, ya onları taklit eder ya da büyükler ona ne yapması gerektiğini doğrudan doğruya öğretirler.

Küçük çocuk, başlangıçta, bir hareketi, büyükleri taklit ederek ve onların etki ve telkinleriyle yapar. Yaptıklarının nedenini bilmez. Kimi zaman bir hareketi, kendi canı istediği için yapar. Bunlar, genellikle ahlâk kurallarına uyar. Bunun böyle olması, çocuğun ahlâk kurallarını bildiği anlamına gelmez.⁷¹ Bu nedenle, çocuğa ahlâk kurallarını öğretmek gerekir. Bunun için, çocuğun yaşına, bilgi, görgü vb. düzeyine uygun olarak ahlâk kuralları açıklanmalıdır.

Ahlâkî bir davranışın ortaya konması için önce onun bilgisi arkasından ona inanç gereklidir. Bu nedenle aileler, öncelikle çocuklarına güçlü bir inanç kazandırmalıdır. İnanma, insan olmanın temel özelliklerinden biri olup, anne babalar veya onların yerini tutan kişiler bu yeteneği, kendi inançları doğrultusunda yönlendirirler.⁷² Öğrenme, aktif bir şekilde her türlü bilgi ve tecrübe kazanma olayıdır. İnanma öğrenmeyle başlar İnançın öğrenilmesi, öğrenme sürecinin şartları içinde devam eder; inanış, insanın içinde belirli bir değere ulaşınca, yaşamaya dönüşür. Öğrenme inanmaya, inanma ise belirli ölçüde yaşayışa açılır.⁷³ Bu nedenle aile ahlâk eğitimi, çocuklara model olarak ve telkin yaparak gerçekleştirir.⁷⁴

Ahlâk eğitiminde doğruları öğretmenin bir yöntemi de telkin etmedir. Telkin, bir düşüncüyü aşılama, kabul ettirme demektir. Buna bir anlamda öğüt verme de denilebilir. Telkinde, muhatabın söylenilenleri duygusal olarak alma, kabul etme ve tasdik etmeye hazır oluş hâlinde yararlanma söz konusudur.⁷⁵ Bu nedenle telkin yapan kişi bilinçli olmalı, asla çocuğun iyi niyeti ve masumiyetini kötüye kullanmamalıdır.

Çocuğa, olumsuz davranışının, başkalarına verdiği zarar açıkça anlatıldığı zaman, bireyin ahlâk gelişimi ile olumlu ilişkisi söz konusudur. Böylece çocuk emir ve yasakların nedenini kendi zihin dünyasında anlamlandırabilir.⁷⁶ Çocuğun hatalı

⁷¹ Binbaşıoğlu, Ailede ve Okulda, s.229.

⁷² Beyza Bilgin, "İslâm'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak", *AÜ İF Dergisi*, cilt:33, Ankara 1998, s.13.

⁷³ Yavuz, "Genel Öğrenmeden, s. 58.

⁷⁴ Pazarlı, İslâm'da Ahlâk, s. 299.

⁷⁵ Ruşen Alaylıoğlu ve A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, telkin maddesi, İstanbul 1976.

⁷⁶ Çileli, Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi, s.110.

davranışları karşısında onur kırıcı, hakaret içeren sözler yerine onun yanlışını görmesine yardımcı olacak sözler söylemeli, uygun bir şekilde açıklama getirilmelidir. Bu, çocuğun kendisine olan saygısını artırdığı gibi başkalarına olan saygısını da artırır. Çünkü kendisine saygısı olmayanın başkasına da saygısı olamaz. Çocuk ahlâkî ödevleri iyi tanımalı ve hayatında niçin gerekli olduğunun farkına varmalıdır.

Çocuğa ahlâk kuraları ile ilgili bilgi vermeye, yaptığı doğru veya yanlış davranışların nedenleri hakkında açıklama yapmaya 3-4 yaşlarında başlanabilir. "Çocuktur, ne anlar." Düşüncesi doğru değildir. Çocuk, kendisine söylenenleri ve duyduklarını, bilgi ve zekası ölçüsünde anlar. İnsanların ahlâkî davranışlar konusunda her şeyi bildiği zannedilir. Ancak, bu her zaman böyle değildir. Bir çok ahlâk kuralını çocukların çoğunun, hatta genç ve yetişkinlerin bilmediğini söyleyebiliriz. En azından, doğrunun niçin doğru, yanlış veya kötünün niçin yanlış veya kötü olduğunu bilmeyen insan çoktur.

İnsanların kuralları bilmesinin yanında hatırlamaya da ihtiyaçları vardır. Örneğin, trafik kurallarına uymanın gereğini herkes bilir. Ancak zaman zaman gerekçeleriyle birlikte bu kuralı hatırlatmakta yarar vardır. Ahlâkî iyi ve kötü davranışın hatırlatılması hem zihinsel olarak akla hitap eder, hem de duygularımızı da harekete geçirir.

11. Sevgi ve Şefkatle Davranılmalıdır

Bireyin ahlâk gelişiminde sevgiye dayanan ilişkilerin önemi açıktır. Sevgi ilkesi çocuk eğitiminin temel ilkelerinden biridir. Şefkat gören çocuk, sevgi ortamı içinde yetişeceği için özgüven duygusu daha kolay gelişecek ve iyilik kavramı onun zihin dünyasında yeterince yerini bulacaktır. Çünkü şefkat sahibi anne baba, çocuk için sevgi objesi hâline gelmekte ve çocuk onları memnun etmek için kendi çevresine de olumlu yaklaşmaktadır. Ayrıca ailesiyle özdeşleşme süresi içinde anne babanın özelliklerini kendinde toplayarak, onlar olmadığı zaman bile çevresine saygı göstermektedir.⁷⁷

Eğitim sırasında, çocuğa gösterilecek sevgi ve güven, hem eğiten kişiye hem de eğitilen kişiye bir rahatlık verecektir. Bu rahatlık içinde çocuk, verileni daha iyi alır. Çocuğa yapılan baskı, dayak, kokutma gibi cezalandırıcı önlemler, sevgi ve güven ortamını zayıflatır veya yok edebilir. Böyle davranışlar, geçici bir süre, bazı yanlışlara engel olsa bile, kalıcı davranış değişikliğine sebep olamaz. Belki, eğitilen kişinin, kendisini eğitmeye çaişan anne, baba ve öğretmenine kin ve nefret duymasına neden olabilir. Çocuk, kendisi hakkında iyi duygular beslemediğini, kendisini sevmediğini düşündüğü bir kişinin kendisini cezalandırmasını kolay kolay kabul edemez. Çocuk, niçin cezalandırıldığını bilmeli ve bu cezayı hak ettiğini hissetmelidir.

Çocuğa gösterilecek sevginin eğitim değeri, niceliğinden çok niteliğine göre azalır veya çoğalır. Önemli olan niteliktir. Nitelikli bir sevginin taşıması gereken özellikler şunlardır:

1. Sevgi sürekli olmalıdır.
2. Sevgi kaynağı olan anne figürü bir, en fazla iki kişi olmalıdır.

⁷⁷ Çileli, Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi, s.111.

3. Sevgide miktar değil, tutumun kalitesi önemlidir. Kaliteyi ise şunlar belirler:

a. Sevgi gerektiği kadar olmalıdır.

b. İhtiyaç duyulduğunda ortaya konmalıdır.

c. Bağımsızlık çabalarını engellemeyecek bir biçimde olmalıdır.⁷⁸

Sevginin sürekli olması, sadece küçükken olması yeterli değildir. Nitekim Batı Toplumlarında çocukken gösterilen sevgi, ilgi ve yakınlığın, belli bir yaştan sonra istenilen düzeyde ve nitelikte olmaması gençlerin, uyuşturucu alışkanlığına, yıkıma, kıyıma, hırsızlığa, saldırganlığa, insanları birer araç olarak görmeye, bencillığe, intihara vb. iten önemli nedenlerden biri sayılabilir. Diğer yandan, bizim gibi toplumlarda ise, aşırı ilgi, baskı ve denetim, çocuğu pısrık, içe kapanık, korkak, çekingen, kendine güveni olmayan, hakkın aramayan, görüşünü savunamayan insan hâline getirebilir.⁷⁹

Anne babanın çocuğa karşı duyduğu sevgi doğuştandır. Ancak, anne baba, çocuklarına karşı doğuştan getirdikleri fitrî sevgisini bilinçli olarak yansıtmalıdır. Sevgiden sorumluluk ve saygı doğmalıdır. Sorumluluk ve saygı, iyi bir iletişimi ve uyumu beraberinde getirir. Zaten sağlıklı bir iletişim olmadan gösterilen sevgi, her zaman iyi sonuç vermeyebilir. Çocuğunu çok seven anne baba onun iyiliği için çok katı ve baskıcı davranabilir ve çocuğuna hayatı zehir edebilir. Bazen de aşırı sevgi, çocuğu disiplinsiz, şımarık ve söz dinlemez bir duruma getirebilir.

Sevginin bir sonucu da şefkatle davranmaktır. Şefkat, acıyıp esirgeme, sakınma, esirgeyerek sevme anlamlarına gelir. Kınalızâde, şefkat duygusu konusunda, başka bir insanın hoş olmayan bir durumla karşılaşmasında acıyı paylaşma ve onların acılarını paylaşmayı vurgulamaktadır.⁸⁰ Çocuğa şefkat, onun başına hoş olmayan bir durumun meydana gelmesini önlemeye çalışmak, böyle durumla karşılaşlığında ondan kurtulmasına yardım etmek demektir.

Çocuk eğitiminde sevgi ve şefkat duygularının bir çok yansımaları vardır. Bunlardan bazıları; tatlı sözlü olmak, öğüt vermek, hoşgörölü ve yumuşak davranmaktır.

12. Hoşgörölü ve Yumuşak Davranılmalıdır

Hoşgörölü ve yumuşak davranmak normal insanlar için her türlü kapiyı açan anahtar gibidir. "Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır." vb. sözler bunu çok güzel açıklar. Tatlı söz, yumuşak ve hoşgörölü davranış herkese için etkilidir, ancak çocuklar da daha da etkilidir.

Ahlâkî davranışların kazanılmasında sevgi, şefkat ve güvenin önemi açıktır. Ancak bu duygular yerli yerinde kullanılmadığı zaman ters etki de yapabilir. Çocuk, aşırı sevgi ve hoşgörüyü bazen kötüye kullanarak, bazı yanlışları yapabilir. Bu konuda orta yolu bulup, sevgi ve şefkate dayanarak, çocuğun her istediğini yapmasına fırsat verilmemelidir. Çocuk, kendisinden beklenen şekilde hareket etmediği takdirde, bu hareketin büyükleri tarafından hoş karşılanmadığını bilmelidir. Bunu kendisine bildirmek için en çok kullanılan yol cezalandırmadır. Bu ceza bazen onu istediği şeyden mahrum bırakmak şeklinde olacağı gibi, doğrudan doğruya acı

⁷⁸ Dodurğalı, Din Eğitim, s.107

⁷⁹ Sönmez, Sevgi Eğitimi, s.69.

⁸⁰ Kınalızâde, Ahlâkî Ala'î, s.115.

vermek şeklinde de olur. Ancak böyle durumlarda cezadan çok, anne babaların karallıkları daha önemlidir. Çocuk cezalandırılmadan önce tedbir almak gerekir. Çocuk bazı hareketleri yapmasının kesinlikle mümkün olmadığına inanmalıdır.

Günümüz çocuk eğitiminde karşılaşılan sorunlardan biri de toplumumuzdaki eski otoriter anlayışa tepki olarak aşırı özgürlük anlayışı gelişmeye başlamasıdır. Bunun sonucu söz dinlemeyen, hayır kelimesinden anlamayan, şımarık, bencil, her istediğini yapmak, elde etmek isteyen çocuklar yetişmeye başlamıştır.

13. Ahlâki Davranışların Oluşması Çerçevesinde Sorumluluk Verilmelidir

Çocuk bir çok iyi ve kötü davranışları ailede kazanır. Anne babanın, çocuğunun düzenli olabilmesi için onda düzen düşüncesini uyandırması gerekir. Bu noktada çocuğa bazı küçük işler yaptırılarak onlara sorumluluk verilmelidir. Ailede çocuğun yapabileceği işler ve paylaşabilecekleri sorumluluklar mutlaka vardır.

Çocuklardan hizmet beklemek, sorumluluk vermek onların kişiliklerinin oluşmasında çok faydalıdır. Düzeylerine uygun verilen işler, onlarda başarma ve bunun sonucu kendine güven duygusunu geliştirir, alışkanlık sağlayarak onları hayata hazırlar.⁸¹ Örneğin, evde beslenen kedi, kuş gibi hayvanların bakımıyla ilgilenme görevlerinin çocuklara verilmesi, çocukların sorumluluk duygusu kazanmalarına hem de hayvanlara olan sevgi ve acıma duygularını artıracaktır. Bu sevgi ve acımayı, bütün canlılara karşı göstermesine sebep olacak ve bu, çocukta davranış hâline gelecektir.

Aile içinde, anne babaya yardım, aileye bazı küçük katkılar, çocukların irade eğitimi için de çok faydalıdır. Verilen görev içerisinde, çocuğun zamanını boşa geçirmesi engellenecek, böylece çocuk kötü davranışlardan uzak tutulmuş olacaktır. Görev verilen çocukta, temel güven duygusu, güçlüklerle mücadele ederek aşma, iş yapmanın sevinç ve mutluluğunu yaşama, toplumsallaşma, yaparak ve yaşayarak öğrenme gibi hususlar gelişecektir. Çocuklara verilecek bir sorumluluk onun bütün yönlerinin, hem düşünce hem de duygularının gelişmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla çocuk aldığı görevi yerine getirme bilinci ve alışkanlığını edinmiş olacaktır.

14. Ahlâki Davranışların Alışkanlık Hâline Getirilmesine Çalışılmalıdır

Tekrarlamalarla otomatikleşen tutum ve davranışlara alışkanlık denir.⁸² Alışkanlıklar tüm doğal varlıkların ortak özelliğidir. Tekrar yolu ile alışkanlık kazanma, başlıca öğrenme yollarından biridir. Alışkanlıklar çocukluğun erken dönemlerinde bilinçsiz olarak başlar. Alışkanlık hâline gelen davranışlar otomatikleşir. Ancak anne baba çocuğa alışkanlık kazandırırken bilinçli olmalıdır.

Yararlı alışkanlıklar olduğu gibi zararlıları da vardır. Örneğin, çocuğun sabah kalktığında yatağını düzeltmesi güzel bir alışkanlıktan, sigara vb. keyif verici zehirler isteği zararlı bir alışkanlıktır. İşte bu nedenle, anne baba önce çocukta iyi alışkanlıkların gelişmesini amaç edinmelidir. Çocuğun kötü alışkanlıklarını sonradan

⁸¹ Ali Kafkaslı, "Çocuk Eğitimi", EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-, Cilt:1, sayı:1, İst. 1997, s.182.

⁸² Halil Uysal, İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü, Alışkanlık maddesi, Uysal Kitabevi, Konya 1996.

düzeltilmek zorunda kalacak yerde, onlara henüz iyile kötü arasında tarafsız oldukları sırada, iyi alışkanlıklar kazandırmaya çalışmak gerekir.⁸³

Ahlâkî davranışlar da diğer öğrenme konularında olduğu gibi, bir kez öğrenildikten sonra, üzerinde durulmayacak olursa, zamanla etkisini kaybedebilir. Bununla ilgili alıştırmaya ve tekrarlara yer vermek gerekir. Ahlâkî alışkanlıkları kazanmak ve devam ettirmek için aşağıdaki alıştırmalar yapılabilir.

1. Çocuk, doğru bir davranış yaptıkça, bu davranış, çevresindekiler tarafından fark edilmeli ve zaman zaman takdir edilmelidir. Her harekette olduğu gibi bunda da aşırıya kaçılarak, çocuk, her doğru ve iyi davranışının sonunda takdir beklememelidir.

2. Çocuk, doğru ve iyi davranışı, bir çıkar amacıyla değil, kendi ilgisi ve isteğiyle yapmalıdır. Bu ilgi ve istek ne kadar kuvvetli olursa, alışkanlık o kadar kolay kazanılır.

3. Öğrenilmiş doğru ve iyi davranış, unutulmasını önlemek için, sık sık tekrar edilmelidir. Bunun için fırsatlar oluşturulmalıdır.

4. Uygun olmayan davranışın tekrar edilmesine hiçbir zaman fırsat ve imkân verilmemelidir.

5. Çocuğa, daima olumlu etki ve telkinler yapmak gerekir. Örneğin, “yapma, etme” gibi olumsuz sözler yerine, “yap, et, yapalım, edelim” gibi olumlu sözler tercih edilmelidir. Çünkü olumsuz söz ve telkinler bazen, insanlarda olumsuz davranışların yapılmasını güçlendirebilmektedir. Bunun için, “çimenlere basmayınız, gürültü etmeyiniz” gibi levhalar yerine, “çimenlere basmayalım, gürültü etmeyelim, çöpleri çöp kutusuna atalım” gibi levhalar daha etkili olabilir.⁸⁴

15.Çocuğun İradesi Güçlendirilmelidir

Ahlâkî davranış iradeli davranışlardır. İrade, kişiyi, bir şey yapmaya veya yapmamaya iten iç güç demektir.⁸⁵ Diğer bir ifade ile irade, insanın hareket ve davranışlarını kontrol etme gücüdür. İrade ile yaptığımız hareketler, içgüdü ile yaptıklarımızdan farklıdır. Onları ister istemez değil, isteyerek yaparız. Bir hareketi yapmayı isteyip de irademizi kullanmadan önce onu zihnimizde tasarlarız. Yapacağımız hareketi tek olarak değil, yapılması mümkün başka birkaç hareketle birlikte düşünürüz. Onları yaparsak nasıl, yapmazsak nasıl sonuç alacağımızı gözümüzün önüne getiririz. Sonuçta ortaya çıkacak faydaları, zararları, yanlışları birbiriyle karşılaştırırız. Bütün bu tahmin, hayal ve akıl yürütmelerin sonunda bir karar vererek, onu yaparız.

Masallar, hikâyeler, kahramanların ve büyüklerin hayat hikâyeleri, onları dinleyen ve okuyan çocukların iradeleri üzerinde derin etkiler yapar. Anne babalar, çocukların iradelerini eğitirken böyle örneklerden yararlanacaklardır. Kendileri de karar verirken ve verdikten sonraki tutumlarıyla öğrencilerine örnek olacaktır.

İradenin kuvveti ve kararından dönmeme, uygulama ile gelişecektir. Hareketlerinde hiçbir serbestliğe imkân bulamamış, daima başkalarının emirlerine

⁸³ Foulguie, Pedagoji Sözlüğü, alışkanlık maddesi.

⁸⁴ Binbaşoğlu, Ailede ve Okulda, s.236-237.

⁸⁵ A. Ferhan Oğuzkan. Eğitim Terimleri Sözlüğü. TDK Yayınları, Ankara 1981.

boyun eğerek hareket etmiş çocukların iradeleri, hayalları boyunca zayıf kalır.⁸⁶ Onlar kendi iradeleri ile hareket edemezler. Bu nedenle, anne baba, çocuklara hareketlerinde dengeli bir şekilde serbestlikler tanıyarak, onların zaman zaman kararlarını kendilerinin vermelerine imkân tanıyarak iradelerini güçlendirmeye alıştırmalıdır.

16. Çocuk İyi Ahlâklı Olmaya Teşvik Edilmelidir

Teşvik etmek, isteklendirmek, özendirmek anlamlarına gelir. Teşvik, istekleri yaptırmaya cesaretlendirmek ve duyguları yönlendirmektir. Bir davranışı yapmaya iten iç kuvvete güdü, dışarıdan takviye etmeye de teşvik diyoruz.

İnsanların bazı durumlarda, başkaları tarafından teşvik edilmeye ihtiyaçları vardır, bu ihtiyaç çocuklar için daha da fazladır. Çünkü onlar bir çok iyiliğin zevkini tanımamışlar, bir çok iyiliğin güzel sonuçlarını görmemişlerdir. Bu nedenle çocuklar yerinde ve zamanında yapılacak teşvik ve telkinlerle iyiye yönlendirilmelidir. Yaptıkları iyi davranışlar pekiştirilmelidir.

Pekiştirme, olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu pekiştirme, bir davranış yapıldıktan sonra, onun bir ödül veya hoşça giden bir durumla desteklenmesidir. Anne babasının (memnuniyeti, aferin demesi gibi) olumlu pekiştireç ile hoşuna giden durumlarla karşılaşmak isteyen çocuk iyi davranışlara yönelebilir. Olumsuz pekiştirme ise, bir davranışın sonucunda, rahatsızlık veren bir uyarıcının ve hoşça gitmeyen bir durumun sona erdirilmesi veya ondan uzaklaşması demektir. Olumsuz pekiştireçler, istenmeyen bir davranışı engellemek veya yapılmasını durdurmak amacıyla uygulanır. Anne babasının (kaşını çatması, haçlığını kesmesi, dışarıya çıkma yasağı vermesi gibi) olumsuz pekiştireç ile karşılaşmak istemeyen bir çocuk kötü davranışlardan uzaklaşabilir.

Ahlâkî eğilimin kişide oluşmasına, çevreden gelecek övgü ve takdir arzusuyla, ayıplanma ve kınanma korkusu etkili rol oynamaktadır.⁸⁷ Sonuç alıcı, etkili bir ahlâk eğitimi için, çocuğun her türlü iyi davranışı desteklenmeli, yanlış davranışlar yaptığında uyarılmalıdır. İyi bir davranış yapan çocuk övülmeli, takdir görmeli, onurlandırılmalı, tebrik ve teşekkür edilmelidir. Bunun yanında, yanlış yapan çocuk da yaptığı hareketin yanlışlığını bilmiyorsa bilgilendirilmelidir. Bildiği hâlde yapıyorsa, hemen olumsuz pekiştireçler vermek yerine istenilen davranışları yapanlara olumlu pekiştireç verilerek kötülükler ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

17. Vicdan ve Özdenetim Kazandırılmalıdır

Kişinin kendi davranışlarını kontrol etmesi, özdenetim yapması vicdan sahibi olması ahlâkî gelişim açısından çok önemlidir. Vicdan, kişinin, kendi niyetlerini, eylemlerini ahlâk bakımından iyi ya da kötü bulmasına yarayan duygu olarak tanımlandığı gibi; doğruyu, yanlıştan ve iyiyi kötüden ayıran yetenek olarak da tanımlanmaktadır. Yani her hangi bir hareket doğru mu, yanlış mı diye düşündüğümüzde, içimizde bir hakim buluruz. Bu hakim, bizim ve başkalarının ahlâkî hareketleri hakkında hükümler verir, buna vicdan diyoruz.

⁸⁶ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana 1998, s.232.

⁸⁷ Gövsa, *Çocukta Duyusal Gelişim*, s.138.

Vicdan, ahlâk eğitiminin en etkili araçlarından biridir. Vicdan, insanı, herkesten uzak, hiçbir cezaya veya azara uğramayacağından emin olduğu durumlarda bile, kötülük yapmaktan alıkoymaz. Bunun için, kişileri, aydınlık ve dürüst vicdanlı hâle getirmek, ahlâk eğitiminin hem aracı hem amacı sayılmalıdır. Vicdanı aydınlık ve dürüst bir hâle getirmek için, bir yandan aklın eğitilmesine, diğer yandan ahlâk eğilimlerinin geliştirilip yönlendirilmesine özen gösterilmelidir.

Aile çocuğun vicdanını güçlendirmelidir. Bunun için çocuğa, özdenetim alışkanlığı kazandırılmalıdır. Özdenetim eğitimi birinci temel yaklaşım "çocuğa ne yapıp yapmayacağını açıklamak, ona yol göstermek"tir. Özdenetimin sağlanması için çocuğa kuralların nedenleri açıklanmalıdır. Böyle bir yaklaşım çocuğun kuralları benimsemesini sağlar.⁸⁸ Özdenetim eğitimi ikinci temel yaklaşım "desteklemek"tir. Yani çocuğun olumsuz davranışlarına tepki göstermek yerine, olumlu davranışlarını takdir etmek, pekiştirmek ve desteklemektir. Olumsuz davranışın devamı hâlinde önce bu olumsuz davranışın nedeni araştırılmalıdır. Davranışın ardında bir ihtiyaç, çözülmemiş bir sorun olabilir. Sorunlar çözülmedikçe, ihtiyaçlar giderilmedikçe olumsuz davranışlar devam eder.⁸⁹

17. Ahlâkdışı Davranışlar Düzeltilmelidir

Anne baba veya büyükler, çocukta zaman zaman görülebilecek ahlâk dışı veya kötü dediğimiz istenmeyen davranışların düzeltilmesi konusunda sabırlı bir şekilde mücadele etmelidir.

İstenmeyen davranışlar karşısında anne babanın ilk tepkisi genellikle panik olabilir. Beş yaşındaki çocuğunun arkadaşından izinsiz aldığı bir oyuncak, anne babayı öfküyle, sert tedbirler almaya, ceza vermeye itebilir. Bu durumda yapılacak iş, elbette bunun bir sorun olduğunu kabul etmek olacaktır, ancak bu, asla paniğe yol açmamalıdır. Öncelikle bu davranışın nedeni araştırılmalı ve ardından bunu ortadan kaldırmaya yolları aranmalıdır.

Çocukları istenmeyen, ahlâkdışı davranışlara iten belli başlı sebepler şunlar olabilir: Şefkat ve otorite boşluğu; aşırı özgürlük ve sorumsuzluk; yoksulluk veya aşırı lüks hayat; kitle iletişim araçlarının etkisi; arkadaşlar; kıskançlık; bilgi eksikliği; temel ihtiyaçların meşru yollardan doyurulmaması.

Çocukların ahlâka uygun olmayan davranışlar yapmasının nedenleri araştırılarak bunlar giderilmeye çalışılmalıdır. Anne babalar, böyle bir durumda önce, kendilerinin eksiklerini ve hatalarını araştırmalıdır. Örneğin, çocuk, yeni doğan kardeşine gösterilen ilgiyi kıskanarak, anne babasının dikkatlerini kendi üzerine çekmek için yaramazlık yapabilir. Bu örnekte olduğu gibi, çocuğun daha önceleri yapmadığı bazı hareketleri yapmasının bir çok nedeni olabilir. Asıl sebep bulunup onun üzerine gidilmelidir.

Bazen anne baba, tüm araştırmalarına karşı çocuğunun davranışlarının nedenlerini bulamayabilir. Böyle durumlarda çocukla konuşma denenebilir. Bunu için çocuğun güvenini kazanmak gerekir, aksi hâlde çocukta bilgi almak mümkün değildir. Konuşurken, çocuğu suçlamaktan ve doğru söyledi diye cezalandırmaktan

⁸⁸ Akyüz, Ulusal ve, s. 257.

⁸⁹ Akyüz, Ulusal ve, s. 258.

kaçınmak gerekir. Çocukların yaptıkları yanlış karşısında anne babalar, aşağılayıcı bir tavır takınmamalıdır. Örneğin, yanlış yapan bir çocuğa, "Niçin Böyle yaptın?" yerine "Ne yaptın? Nasıl Oldu?" vb. ifadeler kullanmak daha iyidir

Özellikle küçük yaşta olmak üzere çocuklar, bazen yaptıklarının yanlış olduğunu bilemeyebilirler. Burada çocuğun niyetini öğrenmek ve davranışın yanlış olduğunu bildirmek gerekir. çocukların çoğu bile bile kötülük yapmazlar. Çocukların bir çok hareketinin nedeni hoşuna gitmesi ve kolay olmasıdır. Çocuk bazen doyurulmamış ihtiyaçlarını karşılamak için kötülük yapabilir. Çocuğun bencilliği, ufak tefek şeyleri çalması bir protestonun veya güven duygusunun işareti olabilir. Küçük çocuklar çoğu zaman yalan ile gerçeği birbirinden ayıramaz. Böyle durumlarda anne baba paniğe kapılmadan tedbirler almalıdır.

Çocukların davranışlarını büyütüp telaşa kapılmak ne kadar yanlışsa, yanlışları ciddiye almamak da o kadar yanlıştır. Çocuğun yaptığı yanlışlar düzeltilmez ve ikaz edilmezse çocuk bunun normal bir davranış olduğunu kabul edebilir. Örneğin, sırf hoşuna gittiği için, bir arkadaşının oyuncağını çalan çocuk, tepki görmezse bunu alışkanlık hâline getirebilir. Yani çocuğun kötü davranışları ilk defa yaptığında pek tehlikeli sayılmayabilir, ancak bu tür davranışların önemsiz olduğu anlamı da çıkarılmamalıdır. Bünlar ciddi sorunların belirtileri olabilir.

Çocukta ahlâkî davranışların geliştirilmesi için öncelikle, yaptığı davranışın neden kötü, neden iyi olduğunun açıklanıp öğretilmesi gerekir. ancak bu somut örneklere dayanmalı, zamanında, yerinde ve yeterli oranda olmalıdır. Uzun, yersiz ve gereksiz öğütler çocuk üzerinde etkili olmamaktadır.⁹⁰ Çocuğa yapılan bu açıklamalarda hem zihinsel hem de duygusal özellikler dikkate alınmalıdır. Çocuğa yanlış davranışını niçin değiştirmesi gerektiği, başkalarına ve kendisine verdiği zarar açıklanmalıdır. Özellikle yaptığı davranışın başkasına verdiği zararı görmesi, karşısındakini kendi yerine koyması ahlâk eğitimi açısından önemlidir. Bilindiği gibi insan ilişkileri ve iletişimde, kendini başkasının yerine koymaya empati diyoruz. Çocuk empati sayesinde başkasının acısına, üzüntüsüne kendisinin sebep olduğunu anlar ve pişmanlık duyar. Pişmanlık sayesinde kendi kendini kontrol yani vicdan gelişimi sağlanmış olur.

Çocuğun yanlış davranışlarını düzeltmenin yöntemlerinden biri de yaptığı hatanın kendisine düzeltilmesidir. Örneğin, bir çocuk, eğer yere boya döktüyse, ondan o yerin temizlenmesi istenebilir. Aynı şekilde çocuğu yanlış kullandığı şeyden mahrum etmek de o yanlış bir daha yapmasına engel olabilir. Eğer çocuk, pastel boyalarını kırmaya devam ediyorsa, o boyaları kullanmaktan men edilebilir.⁹¹ Ancak burada önemli olan, çocuğun yaptığı yanlışın sonuçlarını görmesidir. Bunu aşarak taşıyamayacağı yük yüklememeli ve ceza verilmemelidir. Yine çocuk bir hata yaptı diye onu, doğal ihtiyaçlarından mahrum etmek de doğru değildir. Sözelimi, oyun oynamaya çıktığı dışardan zamanında dönmediği için bir daha dışarıda oynama yasağı koymak aşırı bir cezadır.

⁹⁰ Hökelekli, "Çocukta Ahlâk, s.202.

⁹¹ Recai Doğan ve Cemal Tosun, *İlköğretim 4 ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Ankara 2002, s.141.

18.Çocuğun Temel Eğilimleri ve Duyguları Yönlendirilmelidir

Anne babalar, hem genel olarak tüm insanların ortak eğilimlerini hem de kendi çocuklarının özel eğilimlerini, huylarını ve alışkanlıklarını dikkate almalı, faaliyetlerini bunlara göre düzenlemelidir.

İnsanların doğuştan getirdiği eğilimlerin ve duyguların bazıları daima iyiliğe, bazıları daima kötülüğe sebep olur. Örneğin, görev duygusu insanı her zaman iyiye, intikam duygusu her zaman kötüye, rekabet duygusu ise bazen iyiye bazen kötüye yöneltir. Eğitimcilere düşen, iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri güçlendirmek, kötülüğe sebep olanları zayıflatıp, etkisini azaltmak; hem iyiye hem kötüye hizmet edebilecek duygu ve eğilimleri de istenilen yöne yönlendirmektir. 92

Eğilimler birbirini etkiler. Her eğilim, diğer bazı eğilimleri uyarır, bazılarını örter, bazılarının güçlenmesine veya zayıflamasına sebep olur. Örneğin, anne babanın sevgisini kazanma arzusu veya o sevgiyi kaybetme endişesi, çocukları söz dinlemeye ve bazı yanlış davranışlardan sakınmaya götürebilir. Öğretmen ve diğer aile büyüklerine karşı duyulan sevgi için de aynı şey söz konusudur.

İnsandaki çeşitli eğilimler, küçük yaşlardan başlayarak oluşur. Bu eğilimler ise genel olarak bireysel ve toplumsal nitelikli eğilimlerdir ve ahlâk eğitimi, bu eğilimlere dayalı olarak gerçekleşir.

a.Kişisel Eğilimler: Herkeste duygular ve eğilimler vardır. Bunlar kişiden kişiye değişse de ortak bazı özellikler gösterirler. Örneğin, herkeste zevk veren şeylere yaklaşmak, acı veren şeylerden uzaklaşmak eğilimi vardır. Herkes bir yolla eğlenip neşelenmek, mutluluk içinde yaşamak ister. Herkeste hareket etmek, faaliyette bulunmak, gücünü harcamak yolunda bir eğilim vardır. Bu eğilim doğumdan itibaren görülür. Tembel ve hareketsiz dediğimiz insanlar bile tamamen hareketsizliğe katlanamazlar. Hareketler bedence, duyguca ve akılca olabilir. Herkes düşünerek olmasa bile, hiç değilse hayal ederek ve heyecanlanarak hareket etmekten zevk alır. Herkes kendisini ve kendisini ilgilendiren şeyleri sever. Çocuklar kendilerini her şeyden ve herkesten öne almak, hayatın merkezi olmak eğilimindedirler. Bu eğilim bazen, insanın başkalarını ve başka şeyleri sevmesine meydan bırakmayacak kadar şiddetli olur.⁹³

b.Sosyal Eğilimler: İnsanda kişisel eğilimlerin yanı sıra sosyal eğilimler vardır. Örneğin, herkeste, başkasının duygularından ve heyecanlarından etkilenmek, kendisinin duygularından ve heyecanlarından da başkasının etkilenmesini istemek eğilimi vardır. Birlikte yaşayan veya tesadüfen bir araya gelen insanlar arasında korku, neşe, sıkıntı vb. duygular çabucak yayılır. İnsan sıkıntılı olunca, kederine başkalarının ilgisiz kalmamasını ister. Sıkıntısını paylaşanlar, onunla birlikte üzülenlerin olduğunu görünce, bir dereceye kadar teselli bulur. Sevinç için de benzer durum söz konusudur. Sevincine başkalarının da katılması ile insanın sevinci bir kat daha artar. Herkeste, sadece bazı kimselere yönelik de olsa, başkalarının iyiliğini istemek, onları sevmek (diğerkâmlık) eğilimi vardır. Bu eğilimin çapı kişiden kişiye değişir. Belli birkaç kişiye, anne babaya, aile bireyelerine has olabildiği gibi, hemşerilere, meslektaşlara, vatandaşlara ve nihayet bütün insanlara yönelmiş,

⁹² Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, , s.97

⁹³ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s. 95.

hepsini içine almış olabilir. Bu eğilim, bazen o kadar şiddet kazanır ki, kendini sevmeye bile üstün gelebilir. İnsan, başkalarının iyilik ve mutluluğunu, kendi iyilik ve mutluluğundan önde tutabilir. Hatta başkalarının için kendininkini feda edebilir.⁹⁴

Herkeste, hemcinslerinin davranışlarını taklit etme eğilimi vardır. Çocuklar ve büyükler böyle heveslerden kurtulamazlar. Herkeste, bir merak eğilimi vardır, hiç olmazsa, bazı şeyleri anlamaya ve öğrenmeye meraklıdır. Merak eğilimi, geliştirilir ve doğru yönlendirilirse, "gerçeği sevmek", "gerçeğe bağlı olmak" şeklini alır. Gerçek, onlar için en yüce amaç olur. İnsanlar, benzer olaylar karşısında genellikle benzer tepkiler gösterir. Fakat bunun yanı sıra, her insanda az çok belirli bir mizaç, yani belirli bir anlayış ve buna uygun davranış biçimi de vardır. İnsanların davranışlarına yön veren bu aktif anlayış biçimine karakter adı verilir. İşte ahlâk eğitimi, burada devreye girmekte ve kişiden kişiye farklılık gösteren mizaçları uygun bir şekilde yöneltmekte, böylece insanlarda güzel karakterin meydana gelmesi için çalışmaktadır.⁹⁵

İnsanların bazı temel istek ve eğilimlerinin yönlendirilmesi: Anne babanın ahlâk eğitiminde, her insanda bulunan bazı temel ihtiyaç ve eğilimlerin, iyiye veya kötüyeye yönlendirilmesinde dikkat etmesi gereken hususlar vardır.

İnsanın bir arada olma isteği temel ihtiyaçlarından. İnsanların başkalarıyla bir arada yaşama, sevinç ve ümitlerini paylaşma isteği, onları birlikte yaşamaya, gruplar, topluluklar oluşturmaya sebep olmaktadır.⁹⁶ İnsanların bu isteği, para kazanma, merak, iktidar olma gibi diğer istekleriyle birleşince insanı harekete geçiren güçlü bir güdü hâline gelmektedir. İşte insanların bu istek ve eğilimleri, insanı yüksek duygulara, insanî amaçlara, güzel ahlâka götürebileceği gibi, kötü ve yanlış davranışlara da götürebilir. Bir arada olma isteği aynı zamanda gruba uyum gösterme şeklinde ortaya çıkar. Birey, gruba uyum sağlamak için, grubun isteklerine itaat, özdeşleşme ve benimseme yollarını seçer.⁹⁷ İşte anne baba bu durumu bilerek, çocuğa iyi bir arkadaş, okul çevresi oluşturmalıdır.

İtibar ve saygı görme, her insanın temel eğilimleri arasındadır. İnsanın içinde yaşadığı topluma uyum sağlayabilmesi ancak ilgi, sevgi ve saygı görmesine bağlıdır. Arzu ettiği derecede ailesinde, iş ve çalışma hayatında itibar görmeyen insan, kendisini başarısız ve huzursuz görebilir. İtibar görme isteği, insanları yapıcı ve faydalı bir hâle getirebileceği gibi, zararlı hâle de getirebilir.⁹⁸ Bir çocuk, sınıfta, okulda, ailede, toplumda itibar ve saygı göreceği ümidiyle derslerine iyi çalışabileceği gibi, hileye, kıskançlığa da kayabilir.

Bazı insanlarda az, bazılarında çok olmakla birlikte her insanda, egemen ve iktidar olma istek ve eğilimi vardır. İtibar ve saygı görme isteğiyle ilişkili olan bu istek, çocuğu girişimci ve lider olmaya yöneltebileceği gibi zorbalığa, hileye, başkalarına zarar vermeye de yönlendirebilir. Anne babanın çocuğun bu doğal eğilimini bilmesi ve onun iyi ve güzel davranışlara önderlik yapmasına teşvik etmesi gerekir. Özellikle bazı çocukların bu istekleri normal yollardan karşılanmazsa, onun çete adı verilen

⁹⁴ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s. 95.

⁹⁵ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s. 95-96.

⁹⁶ Halis Ayhan, Eğitim Bilimine Giriş, İst. 1995, s. 148.

⁹⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, İst. 1979, s. 80-81.

⁹⁸ Ayhan, Eğitim, s. 150.

gruplara kayması, kendinden küçüklere zarar vermesi, başkalarının başarılarına tahammül edememe, otoriteye itaatsizlik vb. davranışlar geliştirmesine sebep olabilir.

İnsanın yaratılışından gelen bir eğilimi de etrafında olup biten her türlü nesne ve olayların sebeplerini öğrenme arzusudur. Öğrenme ve merak duygusu iyiye yönlendirildiğinde, bilimsel çalışmalara, kitap okumaya, keşiflerde bulunmaya, araştırma yapmaya, çevresinde gördüğü makine vb. teknik araçlarla uğraşmaya götürülebilir.⁹⁹ Şayet merak duygusu eğitilmez ve yönlendirilmezse, başkalarının özel hayatlarını kuru bir merak ve araştırmaya, özel eşyalarını karıştırmaya, hırsızlığa, röntgencilğe kayabilir.

İnsan, bir taraftan ilerlemek için çalıştığı gibi, başkalarına yardım etmek için de çalışır. Diğerkamlık dediğimiz başkalarına yardım isteği çocukluktan başlayarak bütün hayatı boyunca insanda mevcut bir duygudur. Diğerkamlık isteğinin, başkalarının maddî ve manevî yardıma koşma, başkalarının iyiliği ve mutluluğu için fedakarlıkta bulunma, hiçbir çıkar gözetmeden gönüllü olarak diğer insanlarla ilişkiler kurma gibi sonuçları ortaya çıkabilir. Hayır kurumlarına üye olarak yardımlarda bulunan insanlar, kendini hastalarına adayan tabip ve hemşireler, öğrencilerinin yetişmeleri için ter türlü fedakarlığı yapan öğretmenler, insanların huzur ve mutluluğu için çalışan din görevlileri diğerkamlık örnekleridir.¹⁰⁰ Çocuk bu eğilimine uygun olarak iyi ve güzel davranışlara yönlendirilmelidir. Ancak bu duygularda aşırıya gidilerek bu tür duygular zaafa uğratılmamalıdır.

19. Toplumsal Duygular Zaafa Dönüştürülmemelidir

Toplumsal eğilimler, aile ahlâkının ve sosyal ahlâkın zayıflık veya gücünün en önemli yapı taşlarıdır. Bunların eğitime ve yönetime önem verilmelidir. Başkasının duygularından etkilenme, başkasının duygularına katılma, merhamet, şefkat gibi eğilimleri beslemek ve güçlendirmek gereklidir.

Çocuklar, insanların acılarından ve sıkıntılarında haberli olmalıdırlar. Yoksulluk manzaraları karşısında kendilerini başkalarının yerine koyarak kıyas yapmaya alışmalıdırlar. Aksi olursa, yani çocuklar insanların yoksulluk ve düşkünlüklerinden habersiz bırakılır, yalnız kendi hayatları ile meşgul edilir ve "Sana nel, Senin neyine lazım!, Sen kendine bak!" gibi sözlerle toplumsal eğilimleri köreltilirse, merhamet ve şefkat duyguları gelişmeyecektir. Fakat bu eğilimlerin aşırı derecede şiddet ve güç kazanması uygun değildir. İnsanın, çevresinde göreceği en doğal bir yoksulluktan ve olumsuzluktan bile aşırı derecede etkilenecek hâle gelmesi, hayatını üzüntüler içinde geçirmesine sebep olabilir.¹⁰¹

20. Ahlâk Eğitimi Gerçek Hayatı Unutturmamalıdır

Çocuklarda, hareketlilik, neşeye ve oyuna düşkünlük temel eğilimlerdir. Bu eğilimlerden ahlâk eğitiminde yararlanılmalıdır. Çocukların neşelerine ve oyunlarına engel olunmamalı, bunlar birer eğitim aracı hâline getirilmelidir. Fakat çocukları yalnız zevk ve neşe ile eğitmek de eksik olur.

⁹⁹ Ayhan, Eğitim, s.152.

¹⁰⁰ Ayhan, Eğitim, s.151.

¹⁰¹ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s.99.

İnsan, hayatı boyunca çeşitli üzüntülerle ve sıkıntılarla karşılaşır. Çocukları üzüntü ve sıkıntılara karşı da hazırlamalıdır. Sıkıntıdan kurtulmak, çoğu kez zevke ermekten daha güçlü bir güdüdür. Bunun için üzüntü ve sıkıntı korkusundan veya üzüntü ve sıkıntıdan kurtulma arzusunun, etkileyici gücünden de yararlanılmalıdır.

İşlerin duygu ve heyecan verici görünen sonuçları, değişmez ve kesin değildir. Bazı işler başlangıçta sıkıntı verir, ama sonunda zevke ulaştırır. Bazıları da başlangıçta zevk verir ama, sonunda sıkıntıya götürür. İşlerin doğurabileceği maddî zevk ve sıkıntılar olduğu gibi manevî zevk ve sıkıntıları da vardır. Bazen bir maddî zevkin yanı sıra bir manevî sıkıntı meydana gelebilir. Aynı şekilde bir maddî sıkıntının yanı sıra bir manevî zevk meydana gelebilir. Çocukları, işlerin böyle farklı ve her zaman önceden görünmeyen yanlarını fark etmeye, arayıp bulmaya, tahmin etmeye alıştırmalıdır. Çocuklar, zevklerin ve sıkıntılarının manevî olanlarını tanıyabilmeye, işlerin şimdiki sonuçlarına bağlanmaya, gelecekteki sonuçlarını da düşünmeye alışmalıdırlar. İnsanlar, gerektiğinde bir manevî zevk için veya uzaktaki bir başarının uğruna şimdinin zahmetine ve üzüntüsüne katlanabilirler.¹⁰²

Çocuklara, dünyanın, gerçek hayatın hikaye kitaplarında anlatıldığı gibi olmadığını öğretmek önemlidir. Toplumda iyi insanların olduğu gibi, kötü, ahlâksız insanların da var olduğu çocuğa öğretilmeli; insanların yalan söylediği, hırsızlık yaptıkları, cinayet işledikleri, ihanet ettikleri, bencil davrandıklarını bilmelidir. Bu, çocuğun hayatı olduğu gibi kabul etmesi ve ona hazır olmasını sağlar. Ancak insanların yanlış yapmalarının örnek olamayacağı, tek başına da olsa iyi, güzel, doğru ve ahlâkî davranışlardan vazgeçmemek gerektiği vurgulanmalıdır.

21. Kendine ve Başkasına Duyulan Saygı Artırılmalıdır

Kendine, çevreye, anne baba vb. büyüklere, eğiticiye, hayvanlara yani insanı ilgilendiren her şeye saygı, bir alçalma, kendini inkar veya eksiltme değildir. O, insanlık cevheri karşısında yaşanan sevgi ile karışık bir hayranlıktır. Dolayısıyla bu kadar önemli bir noktada, ilk işimiz çocuğa, eğitimle saygı denemesi yaptırmak olmalıdır.¹⁰³

Ahlâk eğitiminin gerçekleştirilmesinde anne baba kendine saygıdan yararlanabilir. Bunun için, sözgelimi kötü bir tutum ve davranış sergileyen çocuklara "aptal, beceriksiz, ne kadar düşüncesizsin, beyinsiz, yüreksiz, ne kadar ahlâksızın" gibi onur kırıcı ve olumsuz sözler yerine "kendine acımıyor musun?, sana yaklaşıyor mu?, yazık değil mi?" gibi olumlu ifadelerin kullanılması, hiç şüphesiz daha iyi sonuçlar verecektir. Bu tür yaklaşımlar, çocukların kendine ve başkalarına duyduğu saygıyı geliştirmede, ayrıca bunun bir davranış hâline getirilmesinde çok yararlıdır.¹⁰⁴

Bu süreç saygının karşılıklı olduğu bilincini de çocukta geliştirir. Kendi kendine saygı duyan, başkalarına saygı duymayı da öğrenebilir. Bu süreçte, tarihî olaylar, büyüklerin iyilikleri anlatılmalı, ayrıca zaman zaman özenle seçilmiş kıssalar uygun bir anlatım şekliyle çocukların zihinlerinde yerini bulmalıdır.¹⁰⁵ Böylece

¹⁰² Bilgin ve Selçuk, Din Eğitimi, s.98-99.

¹⁰³ Nurettin Topçu, "İlkokullarda Ahlâk Eğitimi," *İslâm Medeniyeti Dergisi*, İst. Kasım 1967, sayı:11, s.25.

¹⁰⁴ Bilgin ve Selçuk, Din Eğitimi, s.97.

¹⁰⁵ Beyza Bilgin ve Saffet Bilhan, *Özel Öğretim Yöntemleri Din ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Eskişehir 1987, s.39.

çocukların çevreye olan saygısı, bu yolla geçmişten günümüze kadar anlatılmak suretiyle sevdirelerek ve pekiştirilerek, davranış hâline getirilmelidir.

22. Yüksek ve İnce Duygulara Yönlendirilmelidir

Eğitimin en önemli amacı, çocuklarda, doğruya, iyiye ve güzele olan eğilimin güçlendirilmesidir. Doğruyu ve gerçeği öğrenme merakı herkeste vardır. Bu merak, amaca uygun yönde yönlendirilmelidir. Herkes, gerçeğe sevgi ve bağlılık göstermeli, gerçeklere varmaktan zevk ve neşe duymalı, yalandan nefret edip kaçınmalıdır. Bunun için çocukları düşünmeye, araştırıp keşfetmeye teşvik etmeli, onlarda gerçeği keşfetmekten doğacak zevki ve neşeyi uyandırmalıdır. Örneğin, bir hatasını itiraf ettiklerinde, anlayış göstermeli, doğruyu söylediklerinde, onları pişman edecek şekilde şiddet göstermekten kaçınmalıdır.¹⁰⁶

Toplumsal hayatta iyi, güzel ve doğru gibi insanî değerlerin önemi büyüktür. Çocukların bu yüksek ve ince değerlere uygun duygular geliştirmesine yardımcı olunmalıdır. Ahlâkî davranışlar, aynı zamanda güzel, iyi ve doğru davranışlardır. Güzellikle, biçiminde ahenk, ölçülerinde denge ve hoşa gitme söz konusudur. Güzel şeylere tutkunluk, düşüncelerde, sözlerde ve davranışlarda nezaket, düzen ve ahenk gerektirir. İyide, istenilen özellikleri taşıma, hoş gitme, faydalı, yerinde ve uygun olma söz konusudur. Büyüklere düşen çocukların iyi ve güzel şeylerle karşılaşmalarını sağlamak; çirkin ve kötü şeyleri, çocukların yakın çevresinden mümkün olduğunca uzaklaştırmaya çalışmaktır.

İnsanların en temel duygu ve ihtiyaçlarından biri de sevgidir. İnsandaki sevginin kaynağını üç grupta toplamak mümkündür.¹⁰⁷

1. Doğuştan getirdiğimiz sevgi: Yaratılıştan getirdiğimiz, doğal, kişinin iradesine bağlı olmadan ortaya çıkan bir anlamda içgüdüsel sevgidir. Anne, baba, çocuk, kardeş vb. sevgiler.

2. Düşünce, inanç ve davranış birlikteliğinden, ortaklığından, uyumundan doğan sevgi.

3. Birbirlerinin güç ve imkanlarından yararlananların, çıkar ortaklığıyla oluşan sevgi.

İnsanın kendini sevmesi doğuştan getirdiği sevgilerden biridir. Kişinin kendisini sevmese ve kendini olduğu kabul etmesi ne kadar normale kendini sevmemesi veya kendini aşırı beğenmesi de anormal bir durumdur. Kişinin kendini sevmesi giderek en çok ilişkide bulunulan kişilere yönelir. Anne babaya veya onların yerini tutan kişilere, kardeşlere sevgi duyulur. Sonra akrabaya, komşuya ve nihayet toplumdaki diğer insanlara ve tüm insanlara uzanılır.

Aile, başkasını sevmekte kaynaktır. Çocuklar, diğer insanları sevmeye, onlara karşı iyiliksever olmaya, ancak önce ailelerindeki kişileri sevmek, onlara karşı iyiliksever olmakla ulaşırlar. Milletin bireyleri arasındaki bağlar, aile bireyleri arasındaki bağlara kıyasla değerlendirilir. Yasalara saygı ve itaate, anne babaya saygı ve itaatle alışılır. Anne babalar, çocukların sevgisini ve saygısını uyandırmak

¹⁰⁶ Bilgin ve Selçuk, Din Eğitimi, s.100.

¹⁰⁷ Dodurgalı, Din Eğitim, s.107-108.

kötü muamelelerle ve adaletsiz davranışlarla. bu sevginin ve saygının zedelenmesine izin vermemeli, insanlar arasında iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmelidir.

Toplumsal eğilimlerin en önemlisi vatan sevgisidir. Çocuklara vatanlarını, milletlerini ve onlara ait şeyler sevdirmelidir. Ancak bu sevginin aklı ve düşünceyi durduracak bir şekil almasına, cahilce bir taassup hâline gelmesine izin verilmemelidir. İnsan, başka milletlerin üstünlüklerini değerlendirebilmeli, kendi milletlerinin eksikliklerini görebilmeli, buna rağmen kendi vatanını ve milletini en çok sevmelidir. Vatanını ve milletini en ileri vatan ve milletler arasında görmek amacına ve çabasına sahip olmalıdır. Vatanın geçmişteki ve bugünkü hâlini, gelecekteki çıkarlarını değerlendirmek, ihtiyaçlarını keşfetmek, vatani bilinçli olarak sevmek için şarttır.¹⁰⁸

23. Kişinin Özgürlüğü İle Toplumun Kuralları Arasında Denge Sağlanmalıdır

Ahlak eğitiminde, kişiliğin iki özelliği veya ahlâkî davranışın iki özelliği arasında denge kurulması gerekmektedir. Kişiliğin veya ahlâkî davranışın iki özelliği, kişinin özgürlüğü ile toplumun kurallarına uyumdur.

İnsanın, ahlâkî davranışlarında özgür olmak istemesi, onun kendisi olmasını, benliğini ortaya koymasını, bağımsız hareket etmesini, bedensel ve ruhsal yeteneklerini gelişmesini, en geniş anlamda yaşama ve araştırma özgürlüğünü gerektirir. İnsanın bu özgürlüğünün yanında yaşadığı topluma uyum sağlaması, toplumun değerlerine bağlı olması ve bunun sonucu, kendi davranışlarının başkalarını nasıl etkilediğini göz önünde tutması da gerekir. buna kişiliğinin ikinci yönü veya ahlâkî davranışın karşılıklılık özelliği diyoruz. Böylece bir birey, bir ahlâkî davranışı ortaya koyarken hem kendi isteklerini, ihtiyaçlarını giderecek hem de toplumun kurallarına uyacak, kendi dışındakileri de göz önüne alacaktır.

İnsan, özgürlüğü sevmesi ve özerk olmak istemesi yanında, topluma bağlı, ailesine ve diğer insanlara faydalı olmak, onların iyiliği ve mutluluğu için çalışmak, onlarla bütünleşmek de zorundadır. Kişi, kendi özgürlüğünü koruyarak, bireysel ihtiyaçlarını meşru yollardan gidermek, yeteneklerini geliştirmek için çaba sarf ederken, toplumu da düşünebilir. O, toplumla birleşmek arzusuyla, kurallara uyar, kendi çıkarından seve seve fedakarlık yapabilir.

Bireyin, istek ve eğimlerini tatmin edip geliştirirken, bencil duygularının, korku, endişe, hırs, haset, kibir, zorbalık gibi yönlerde gelişmesini önlemek, bu duyguların müspet alanlara transfer etmek, kendisine ve başkalarına zarar verici hâle gelmesini önlemek şarttır. Söz gelimi, roman, şiir, hikaye okumayı, çizgi film seyretmeyi, bilgisayar oyunları oynamayı seven bir çocuğa bunlar asılsız, hayal mahsulü, yalan ve uydurma, şiddete dayalı şeylerdir diyerek engel olmak yerine, aynı türden zararsız olanlarını tavsiye etmek gerekir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s.100.

¹⁰⁹ Ayhan, Eğitim Bilimine Giriş, s.169-170.

C.SONUÇ

Eğitim denince daha çok çocuklar akla gelir. Eğitim genellikle onları ilgilendirir. Eğitimle küçük yaştan itibaren çocuklara ahlâkî davranışları kazandırmak, bu davranışların alışkanlık hâline gelmesiyle çocuğu ahlâkî meziyetlerle donanmış iyi bir insan olarak yetiştirmek amaçlanmıştır. Çocuk eğitiminin toplum hayatında oynadığı rol çok büyüktür. Toplumun kültür ve medeniyet alanında yükselmesi, çocukların eğitiminin önemsenmesine bağlıdır. Toplumun temeli ailedir. Aileyi oluşturan bireylerin iyi olması toplumu, toplumun iyi olması da bireyi etkilemektedir. Ailenin asıl gayesi, neslin devamı olan çocuklardır. Çocuğun ahlâkî bakımından yetiştirilmesi anne ve babanın ortak görevidir.

Çocuğun ilk dönemleri, ahlâk eğitimi için çok önemlidir. Bu dönemlerde zararlı alışkanlıklarda, faydalı alışkanlıklarda çocuğun onlara ilgisi yönünde şekillenir. İşte bu dönemde anne ve babalara çocukları eğitime ve yönlendirme sorumluluğu düşmektedir.

Çocuğun ahlâk eğitiminde en önemli kurum ailedir. Bunun yanında arkadaş ilişkileri, okul hayatı ve kitle iletişim araçları çocuğun ahlâkî eğitiminde rol oynamaktadır. Çocuğa güzel ahlâkın kazandırılmasında bu etkenlerin etkisi büyüktür. Eğer çocuk, iyi davranışlara yönlendirilmezse kötü davranışlara yönelebileceğinden çocuğun yetişmesiyle ilgilenenlere önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı**, çev.: Kamuran Şipal, Say Yay., İst. 1994.
 Akseki, Ahmet Hamdi, **İslâm Dini**, DİB Yay., Ankara 1978.
 Akyüz, Emine, **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması**, MEB, Ankara 2000.
 Alaylıoğlu, Ruşen ve Oğuzkan, A. Ferhan **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**, İstanbul 1976.
 Ay, Mehmet Emin Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, BilgeYay., İstanbul 2001.
 Ay, Mehmet Emin, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yay., İst. 1995.
 Ay, Mehmet Emin, **Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza**, İzmir 1994.
 Aydın, Mehmet Zeki, **Ahlâk Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
 Ayhan, Halis, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yay., İst. 1995.
 Ayhan, Halis, **Din Eğitimi ve Öğretimi (İman İbadet)**, DİB Yay., Ankara 1985.
 Bacanlı, Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yay., Ankara 2000.
 Bayraklı, Bayraktar, **İslam'da Eğitim**, MÜ İFAV Yay., İst. 1989.
 Bayraktar, M. Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı:2, İst. 1995, s.119-121.
 Bilgin, Beyza ve Bilhan, Şafet, **Özel Öğretim Yöntemleri Din ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s.39.
 Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla, **Din Öğretimi**, Ankara 1991.
 Bilgin, Nuri, **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, Sistem Yayıncılık, İst. 1996.
 Bilgin, Vecdi, "Türk Toplumunda Aile Kurumunu Benimseme ve Sahiplenme Düzeyleri", **OMÜ İF Dergisi**, 1998, sayı:10, s.387-413.
 Canan, İbrahim, **Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye**, Tuğra Neşriyat, İst. tarihsiz.
 Carrier, Ch. ve Ozouf, R, **Yaşanmış Pedagoji**, çev.: Nejat Yüzbaşıoğulları, MEB, Ankara 1964.
 Çağrıncı, Mustafa, **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1985.
 Çalışlar, Aziz, **Ansiklopedik Kültür Sözlüğü**, Altın Kitaplar Yayınevi, İst. 1983.
 Çamdibi, Hasan Mahmut, "Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İst. 1999, sayı:6, s.134.

- Çileli, Meral, **14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlâkî Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ. Eğitim Fakültesi, Ankara 1981.
- Çileli, Meral, **Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi**, V Yay., Ankara 1986.
- Demiray, Kemal, **Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu**, İstanbul 1990.
- Dodurgalı, Abdurrahman, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, MÜ İFAV Yay., s.174.
- Dodurgalı, Abdurrahman, **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, MÜ İFAV Yay., İst. 1999.
- Dodurgalı, Abdurrahman, **İbn Sina Felsefesinde Eğitim**, İst. 1995.
- Doğan, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul 1996.
- Doğan, Recai ve Tosun, Cemal, **İlköğretim 4 ve5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002.
- Dökmen, Üstün, "Ahlâkî (Moral) Gelişim", **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C. Başbakanlık AAK Başkanlığı, Ankara 1991, cilt:1, s.12-18.
- Erdem, Hüsamettin, **Ahlâka Giriş**, Günay Ofset, Konya.
- Fidan, Nurettin, **Okulda Öğrenme ve Öğretme Kavramları İlkeler Yöntemler**, Ankara 1986.
- Foulquie, Paul, **Pedagoji Sözlüğü**, çev.: Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994.
- Gazâfi, İhyau Ulumiddin, (çev.:A. Serdaroğlu), İstanbul 1976, c:3.
- Gündüz, Turgay, **İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi**, Düşünce Kitabevi, Bursa 2002.
- Güngör, Erol, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, İstanbul 1995.
- Hökelekli, Hayati, "Çocukta Ahlâk Gelişimi ve Eğitimi", **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, İSAV Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s.185-204.
- Jersild, Arthur, **Çocuk Psikolojisi**, çev.: G. Günce, Ankara 1979.
- Kafkaslı, Ali, "Çocuk Eğitimi", **EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-**, Cilt:1, sayı:1, İst. 1997, s.182.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, **İnsan ve İnsanlar**, İst. 1979.
- Kanad, Halid Fikret, **Kısaltılmış Pedagoji**, MEB, İst. 1977.
- Kaya, Mevlüt, "Ailede Anne Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", **OMÜ İF Dergisi**, sayı:9, Samsun 1997, s.201.
- Kılıç, Recep, **Ahlâkın Dinî Temeli**, TDV Yay., Ankara 1996.
- Montagu, Ashley, **Çocuklarınıza Ahlâkî Değerleri Nasıl Kazandırabiliriz?**, çev.:Remzi Öncül, MEB, İst. 2000.
- Nazik, Behire, **Çocuk Ruh Sağlığı 1**, Ya-Pa Yayın Pazarlama, İstanbul 2000.
- Oğuzkan, A. Ferhan **Eğitim Terimleri Sözlüğü**. TDK-Yayınları, Ankara 1981.
- Oğuzkan, Ş ve Oral, G., **Okul Öncesi Eğitim**, İstanbul 1987.
- Peker, Hüseyin, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998.
- Poyraz, Hakan, "Ahlâkî Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm", **AÜ İF Dergisi**, cilt: 40, s. 179.
- Savlu, Ahmet Hamdi **Çocuk Terbiyesi**, Akın Basımevi, Konya 1978.
- Selçuk, Muallâ, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, TDV Yay., Ankara 1990.
- Selçuk, Ziya **Eğitim Psikolojisi**, Server Basın ve Yayın, Konya 1991.
- Senemoğlu, Nuray ve Subaşı Kurç, Güzin, **Eğitim Psikolojisi**, MEB, Ankara 2001.
- Sönmez, Veytsel, **Sevgi Eğitimi**, Adım Yay., Ankara 1990.
- Şemin, Refia **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**, İÜ Ed. Fak. Yay., İst. 1973.
- Şekerci, Osman, **Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi**, Şamil Yayınevi, İstanbul tarihsiz.
- Şener, Erman, **Televizyon Video**, İst. 1984.
- Topçu, Nurettin "İlkokullarda Ahlâk Eğitimi," **İslâm Medeniyeti Dergisi**, İstanbul Kasım 1967, sayı:11, s.25.
- Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ank.,1974.
- Uysal, Halil, **İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü**, Uysal Kitabevi, Konya 1996.
- Ünlü, Sezen, **Psikoloji**, Anadolu Ü. A.Ö.F.Yay, Eskişehir, 1992.
- Yavuz, Kerim, **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.
- Yavuz, Kerim, **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, DİB Yay., Ankara 1987.